

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

NAMANGAN MUHANDISLIK-PEDAGOGIKA INSTITUTI

Kasb talimi(Informatika va AT) kafedrası

**Kafedra axborot elektron kutubxonasiga oid web saytni
ishlab chiqish (Kasb ta`limi (Informatika va AT kafedrası
yo`nalishi misolida))**

BITIRUV MALAKAVIY ISH

Ilmiy rahbar_____dots. S.Xashimov

Namangan - 2016

Mundarija

Kirish	
1-bob. Web sayt yaratish va internet tarmog`ida foydalanish bo`yicha respublikamizda amalga oshirilayotgan ishlar tahlili.....	
1.1. Sahifa va saytlarni yaratish va boshqarish tizimlari taraqqiyotining ustivor yo`nalishlari	
1.2. Олий таълимда компьютерлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўллари	
1.3. Masalaning qo`yilishi va uning amaliy ahamiyati	
2-bob. Web sayt yaratish dasturiy vositalari, turlari va muammoga moslarini tanlash.....	
2.1. Web sayt yaratish tillari va ularning imkoniyatlari	
2.2. Dinamik va statik saytlar yaratishning dasturiy vositalari	
2.3. Xampp server dasturini o`rnatish va imkoniyatlaridan foydalanish	
3-bob. Kafedra axborot elektron kutubxonasiga oid Web sayt ishlab chiqish va qo`llash	
3.1. Kafedra axborot elektron kutubxonasiga oid ma`lumotlarni shakllantirish va strukturaga solish	
3.2. Kafedra axborot elektron kutubxonasiga oid web saytni ishlab chiqish....	
3.3. Yaratilgan elektron kutubxonadan foydalanish yo`riqnomasini ishlab chiqish	
4-bob. Hayot faoliyati xavfsizligi	
4.1. Компьютерлар билан ишлаганда техника хавфсизлиги.....	
4.2. Kompyuter bilan ishlagashda operatorning texnika xavfsizligi qoidalari..	
4.3. Kompyuter xonalarida stol va stullarning joylashuviga bo`lgan talablar ..	
Xulosa.....	
Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati	
Ilova.....	

Kirish

«Yangi darsliklarni, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini o'z vaqtida ishlab chiqish va joriy etishni ta'minlashni alohida nazorat ostiga olish zarur».

I. A. Karimov

Respublikamizda olib borilayotgan islohotlarning taqdirida yuqori malakali mutaxassislarining roli benihoya kattadir. Prezidentimiz ta'kidlaganlaridek: «Ertangi kun yangicha fikrlay oladigan, zamonaviy bilimga ega bo'lgan yuksak malakali mutaxassislarni talab etadi». Shu sababli xalqimizning boy intellektual merosi va umumbashariy qadriyatlari, zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan, texnika va texnologiyalar asosida yetuk mutaxassislar tayyorlash tizimi ishlab chiqildi va jadal sur'atlar bilan hayotga tatbiq etilmoqda.

Ta'lim tizimidagi chuqur va keng ko'lamli islohotlarning mazmuni va amalga oshirish muddatlari O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonun va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da o'z ifodasini topgan. Jumladan, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da ta'kidlanganidek, «kadrlar tayyorlash tizimi va mazmunini mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti istiqbollariidan, jamiyat ehtiyojlaridan, fan, madaniyat, texnika va texnologiyaning zamonaviy yutuqlaridan kelib chiqqan holda qayta qurish» lozim.

Ma'lumki, bugungi kunga qadar axborotlashtirish va dasturiy mahsulotlar ishlab chiqish bo'yicha bo'yicha qo'plab qaror va nizomlar ishlab chiqildi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining «Axborotlashtirish to'g'risida»gi Qonuni (O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2004 y., 1-2-son, 10-modda) va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2013 yil 20 sentyabrda PQ-2042-son «Mamlakatimizning dasturiy ta'minot vositalari ishlab chiquvchilarini rag'batlantirishni yanada kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2013 y., 39-son, 508-modda), O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012 yil 19 dekabrda 355-son «O'zbekiston Respublikasi Aloqa, axborotlashtirish va telekommunikatsiya texnologiyalari davlat qo'mitasi hamda Aloqa, axborotlashtirish va telekommunikatsiya texnologiyalari sohasida nazorat bo'yicha davlat inspeksiyasi to'g'risidagi nizomlarni tasdiqlash haqida»gi qarori (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2012 y., 52-son, 589-modda) hamda Dasturiy ta'minot vositalari ishlab chiquvchilarining milliy reestri to'g'risidagi nizomlar ishlab chiqildi.

O'zbekiston Respublikasi shakllanayotgan global axborot jamiyatida munosib o'rinni egallashga intilmoqda. Ushbu maqsadlarga erishish uchun hukumatimiz tomonidan respublikamizda axborotlashtirish jarayonlarini faollashtirish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tez sur'atlarda rivojlantirish, ularni iqtisodiyot va jamiyatning barcha sohalarida joriy etish hamda foydalanishning strategik ustuvorliklari belgilandi.

Respublikamizda o'qitish texnologiyalarini zamonaviylashtirishni jadallashtirish rivojlangan iqtisodiyotli mamlakatlarga qaraganda yanada dolzarb ahamiyatga ega. Chunki hozirgi kunda milliy ta'lim tizimining salohiyati iqtisodiy rivojlanishning yanada yuqori pog'onasiga ko'tarilishga amaliy imkoniyat ta'minlovchi asosiy ijtimoiy resurs sifatida gavdalanadi.

Ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalarining qo'llanilishi o'quv mashg'ulotlarining samaradorligini yanada oshiradi, o'z navbatida o'qituvchini ham, talabani ham ijodiy izlanishga undaydi. Bunda o'qituvchiga o'quv jarayonida tashkil etishda mavjud elektron adabiyotlardan, mul'timedia vositalaridan, o'rgatuvchi dasturiy ta'minotlar va boshqa axborot texnologiyalaridan foydalanishi talabaga mavzu haqida ko'proq ma'lumotlar olish imkoniyatini yaratadi. Hozirgi kunda har bir mutaxassisdan axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini bilish va uni amaliyotga qo'llay olish talab qilinmoqda.

Bitiruv ishi mavzusining dolzarbligi: Hozirgi kunda web-dasturlash tillarini yaxshi o'zlashtirish uchun yaxshi esda saqlash qobiliyati, aniq fikrlash, aqliy fikrlashning yuqoriligi muhim masala sanaladi. Ammo insonlar dunyoqarashining har-xilliligi intellekt va bilish jarayonlarining o'ziga xos bo'lishiga ta'sir etmay qolmaydi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so'ng ta'lim sohasida ham katta o'zgarishlar yuz berdi. Jumladan, ta'lim tizimiga axborot texnologiyalarini joriy etish, kompyuter texnologiyalarining

imkoniyatlarini o'rganish, zamonaviy saytlar yaratish, oliy o'quv yurtlari hamda kasb-hunar kollejlariidagi o'qitish bilan bog'liq dolzarb masalalardan biri bo'lib kelmoqda.

SHu o'rinda prezidentimiz Islom Abdug'anievich Karimovning 2012 yil 21 mart, PQ-1730-sonli "Zamonaviy axborot-kommunikasiya texnologiyalarini yanada joriy etish va rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" qarorlari keltirib o'tilgan quyidagi "...axborot resurslari, texnologiyalari va tizimlarini, shu jumladan axborot xavfsizligini ta'minlash tizimlarini rivojlantirish holatini hisobga olgan holda axborot-kommunikasiya texnologiyalari sohasida boshqarish tizimini takomillashtirish..." fikrlari axborot kommunikasiya texnologiyalari bo'yicha amalga oshirilishi lozim bo'lgan dolzarb masalalar davlatimiz miqyosida e'tiborda ekanligidan dalolat beradi.

Bitiruv malakaviy ishi mavzusida keltirilgan Kafedra axborot elektron kutubxonasiga oid web saytni ishlab chiqish (Kasb ta'limi (Informatika va AT kafedrası yo'nalishi misolida)) masalasi zahirida ta'lim yo'nalishining mavjud mutaxassisliklar bo'yicha adabiyotlar bilan ta'minlanganlik darajasini yanada boyitish, shuningdek mavjud adabiyotlarni bitta bazada shakllanitirishni rejalashtiriladi.

Bitiruv ishining maqsadi va vazifalari: Bitiruv malakaviy ishining asosiy vazifalari sifatida quyidagilarni keltirib o'tishi mumkin:

- Kafedraning axborot kutubxonasini shakllantirish
- Kafedra tomonidan o'qitiladigan fanlar bo'yicha adabiyotlarni elektron shaklda to'plash
- Elektron shakldagi adabiyotlarni fanlar kesimida elektron bazasini shakllantirish
- Internet tarmog'ida yaratiladigan saytni joylashtirish
- Talabalarni fanlar bo'yicha elektron adabiyotlardan foydalanishlarini ta'minlash maqsadida adabiyotlarga bo'lgan ehtiyojlarni qondirish

Hozirgi davrda zamonaviy CMS hisoblanuvchi sistemalarda sayt tayyorlashni, kengaytirgichlar bilan ishlashni shakllantiruvchi keyslar to'plami, amaliy topshiriqlar, ishlanmalar, dasturiy ta'minotlar yaratish.Contentni boshqarish tizimi (ing.CMS)da dinamik saytlar yaratish sistemasini amaliy jihatdan o'rganib chiqish imkoniyati beriladi.

Bitiruv ishining tuzilishi: kirish qismi, ikki bob, ilova va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat.

Bitiruv ishining birinchi bobida bitiruv malakaviy ishi mavzusining dolzarbligi, mavjud manbalar tahlili, Web saytlarni ishlab chiqish va foydalanish bo'yicha mavjud manbalar tahlili, Internet tarmog'ida mavjud Web saytlardan o'quv jarayonida foydalanish samaralari, Masalaning qo'yilishi va uning amaliy ahamiyati hamda Kafedra axborot elektron kutubxonasiga oid web saytni ishlab chiqish mavzusi bo'yicha masalani yechishda ilg'or xorijiy tajribalar kabi masalalar mohiyati ochib berilgan.

Bitiruv ishining ikkinchi bobi Web sayt yaratish dasturiy vositalari, turlari va muammoga moslarini tanlash deb nomlanadi. Unda Web sayt yaratish tillari va ularning imkoniyatlari, Dinamik va statik saytlar yaratishning dasturiy vositalari hamda Xampp server dasturini o'rnatish va imkoniyatlaridan foydalanish yuzasidan manbalar ishlab chiqilgan.

1-bob. Web sayt yaratish va internet tarmog`ida foydalanish bo`yicha respublikamizda amalga oshirilayotgan ishlar tahlili

1.1. Sahifa va saytlarni yaratish va boshqarish tizimlari taraqqiyotining ustivor yo`nalishlari

Ma'lumki, butunjahon tarmog`ida elektron sahifalar va saytlarning turli shakllari asosidagi web-sahifalar kundan kunga ko'payib bormoqda. Bu holat O'zbekistonda, ya'ni Uz domenida ham jadallik bilan rivojlanib bormoqda. Kimdir o'z shaxsiy sahifasini yaratsa, kompaniya va firmalar korporativ saytlarini, ta'lim muassasalari ta'limga oid saytlarni hamda elektron o'quv materiallarini yaratmoqda. Yana kimdir o'z kundaliklarini, ya'ni bloglarini yaratish ustida ish olib bormoqda.

Shu bilan birga, yirik portallarning faoliyati ham rivojlanmoqda. Bularning hammasi Web saytlarni yaratish bilan bog`liq turli dasturlash tillari va dasturiy vositalari asosida yaratilmoqda. Web-sahifalarni yaratish bilan shug`ullanuvchi mutaxassislarning ba`zilari HTML tilida, ba`zilari PHP tilida, yana ba`zilari Web saytlarni yaratish va tahrirlash dasturiy vositalari yordamida, ishning mohiyatidan kelib chiqib ba`zi shu sohani mutaxassislari takomillashib borayotgan CMS (Content Management System) deb ataluvchi tizimlar yordamida web-saytlar, sahifalarni yaratmoqda. O`z-o`zidan savol tug`iladi, elektron sahifa yoki saytlarni yaratishda WYSIWYG (What You See Is What You Get) yoki CMS degani o`zi nima? Bu tizimni nima ekanini tushunish uchun, avvalo, web-sahifalar qanday yaratilishi haqida to`xtalib o`tish lozim.

Ma'lumki, Web-texnologiyani (Internet-texnologiya) o`rganishni Web-dizaynning quyidagi uchta tushunchalari mavjud: Web-sahifa, Web-sayt va Web-server.

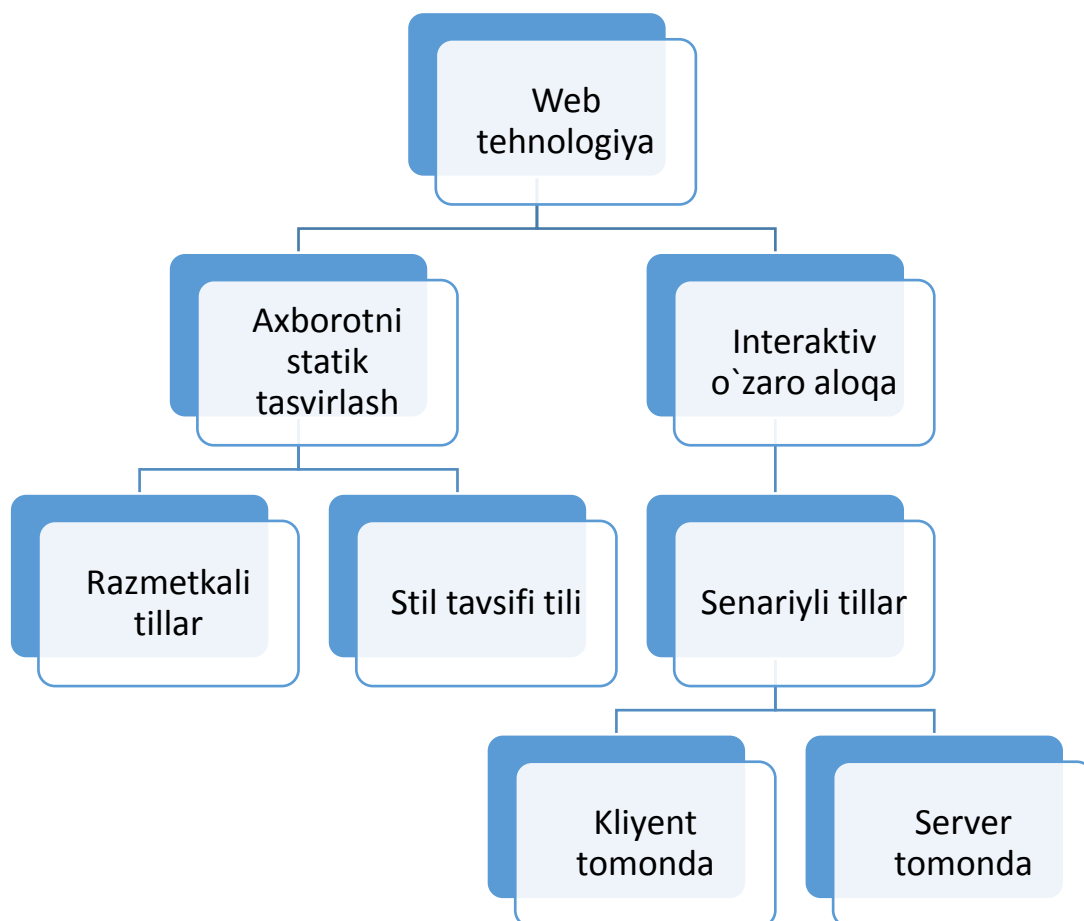
Web-sahifa – o`zining unikal adresiga ega bo`lgan va maxsus ko`rish dasturi yordamida (brauzer) ko`riluvchi xujjatdir. Unga matn, grafika, ovoz, video yoki animasiya ma'lumotlar birlashmasi - multimediyali xujjatlar, boshqa hujjatlarga gipermurojaatlar kirishi mumkin.

Web-sayt – bir qancha web-sahifalarning mantiqiy birlashmasi.

Web-server – tarmoqqa ulangan kompyuter yoki undagi dastur hisoblanib, umumiy resurslarni klientga taqdim etish yoki ularni boshqarish vazifalarini bajaradi. Web-serverlar ma'lumotlar bazalari va multimediyali ma'lumotlarni bir biriga moslashtiradi. Web-serverda Web-sahifa va Web-saytlar saqlanadi.

Biz Internet tarmog`idagi Web-sahifalarni ko`rishimiz uchun WWW (World Wide Web) deb ataluvchi servisdan foydalanamiz.

World Wide Web (WWW, Butun dunyo o`rgemchak to`ri) – bu klient-server texnologiyasi asosida tashkil etilgan, keng tarqalgan Internet xizmatidir (1-rasm).

Rasm № 1

Web texnologiya klassifikatsiyasi

Shaxsiy elektron hisoblash mashinalarida formatlashtirilgan elektron hujjat WYSIWYG (What You See Is What You Get) «Nimani ko`rayotgan bo`lsang, o`shani olasan» prinsipida ishlaydigan matn tahrirlagichlar yordamida yaratiladi. Masalan, bularga oddiy MS Word, Lexicon, AmiPro, WordPad va h.k. kabilarni keltirib o`tish mumkin.

Bunday dasturlar yordamida biz elektron hujjatni xohlagan shriftda, o`lchamda, chap yoki o`ng tomondan tekislagan holda yaratishimiz mumkin. Ammo biz ushbu elektron hujjatni internet yordamida e`lon qila olmaymiz. Sababi, uni o`qimoqchi bo`lgan boshqa bir internet mijozining shaxsiy komyuterida biz foydalangan matn tahrirlagich dasturi yoki shriftlar

oʻrnatilmagan boʻlishi yoki ishlash jarayonida turli nosozliklar kelib chiqishi mumkin. Buni oldindan aytib boʻlmaydi. Undan tashqari ushbu matnni ochishga moʻljallangan «oyna»ning oʻlchamlari haqida hech qanday maʼlumotlarga ega emasmiz. SHuning uchun ham ShEHMLarda foydalaniladigan matn tahrirlagichlar va ularning «format»lash usullaridan internetda foydalanib boʻlmaydi.

Bunday noqulayliklarning oldini olish maqsadida yangi HTML (Hyper Text Markup Language) «gipermatnlarni belgilash tili» protokoli, standarti yaratildi. Aslida, gipertekst gʻoyasi 1945 yilda AQSH prezidentining ilmiy maslahatchisi Vanevar Bush tomonidan kiritilgan boʻlib, u oʻsha vaqtda “Memex” (memeks) elektromexanik informasion tizimini yaratish taklifi bilan chiqqan, lekin uning taklifi inobatga olinmagan edi. 20 yildan soʻng, yaʼni 1965 yilda Teodor Nelson “gipertekst” terminini fanga kiritdi va “chiziqsiz” matnlar bilan bogʻliq baʼzi gʻoyalarni amalga oshirdi. 1968 yilda “sichqoncha” manipulyatori asoschisi D.Enjilbard (Doug Engelbart) tipik gipermatnli interfeysdan iborat (sistema) tizim asosida oʻz ishini namoyish qildi. Bu standart bir qancha maxsus operatorlar majmuasidan iborat boʻlgan HTML dasturlashtirish tili boʻlib, uning yordamida elektron hujjatlarni internetda bevosita eʼlon qilish mumkin edi.

1989-yilda Tim Berners-Li tomonidan World Wide Web, yaʼni Bununjahon oʻrgimchak toʻri ixtiro qilinganidan boshlab uning har bir foydalanuvchisi oddiy boʻlsa-da, oʻz web-sahifasini yarata olish imkoniyatiga ega boʻldi. Lekin, buning uchun HTML (Hyper Text Markup Language) tilini bilish shart edi. Turli xil IT-kompaniyalari tomonidan bu ishni osonlashtiruvchi bir qancha Microsoft FrontPage, Adobe Dreamweaver kabi dasturiy paketlar ishlab chiqildi. Bunday dasturlardan baʼzilari sayt yaratishning barcha bosqichlarini (HTML-kodni yozishdan bu kodni serverga yuklashgacha) boshqarishni oʻz zimmasiga oldi. Shu bilan birga, koʻpgina hollarda (aynan oddiy sahifalarni yaratishda) foydalanuvchi bu kodni bilishi shart boʻlmagan. Sababi bu dasturlarda web-sahifalarni yaratishning vizual usullaridan foydalanilgan.

Axborot texnologiyalarining tez rivojlanish borishi natijasida HTML-redaktorlarining barcha afzalliklariga qaramay, saytni boshqarish vaqt oʻtgani sayin va yangi maʼlumotlar qoʻshilishi bilan qiyinlashib boraverdi. Chunki axborot texnologiyalari rivojlanishi bilan web-saytlar ham rivojlanib bordi. Sayt xaritasini yaratishdek oddiy funksiyani qoʻshish uchun ham web-yaratuvchilar tomonidan ancha-muncha mehnat talab etilar edi. Axir buning uchun barcha ilovalarni koʻrib chiqish, sahifalar orasidagi bogʻliqliklarni tekshirish, menyuni yaratish, forumni qoʻshish kabi ishlarni bajarish lozim edi. Bu esa doimiy diqqatni va juda koʻp vaqtni talab etardi.

Endi savol tug'ilishi mumkin: oddiy HTML kodida yozilgan sahifa bilan elektron sahifa va saytlarni yaratish dasturiy vositalari nimasi bilan farq qiladi? Avvalambor, HTML kodi bilan yozilgan sahifalarni tekshirish, tahrirlash uchun juda ko'p buyruqlarni yoddan bilish, ularni formatlarini eslab qolish talab qilinadi, qolaversa har bir element uchun ham dasturlash kodlarini, ko'plab buyruqlarni bilish talab qilinadi.

Oddiy sayt qanday prinsip asosida ishlashini ko'rib chiqamiz. Foydalanuvchi biror-bir, masalan, index.html sahifasiga murojaat qildi deylik. Web-server o'zidagi web-sahifalar katalogini ko'rib chiqadi va agar index.html bo'lsa, foydalanuvchiga uni ko'rsatadi, aks holda esa – 404-chi xabarni ("Fayl topilmadi") yetkazadi.

Elektron sahifa va saytlarni yaratish dasturiy vositalari yordamida esa, bundan kichik hatoliklarni oldi olinadi. Aytaylik, siz 100 sahifalik (bu unchalik ko'p emas) oddiy sayt yaratdingiz. Ertami-kech siz bu sayt dizaynini, ko'rinishini o'zgartirmoqchi bo'lasiz. U holda esa siz shu 100 sahifani qo'lda o'zgartirib chiqishingizga to'g'ri keladi. Ustiga-ustak, siz avvaliga bu sahifalarni kompyuterindagi lokal serverga yuklab olish, undan so'ng tahrirlab, kerakli o'zgartirishlarni kiritishingiz va oxirida yana serverga yuklash kerak bo'ladi.

Ma'lumki, HTML yaratuvchilar 2 vazifani hal qilishga uringanlar:

- Dizaynerlarga dokument yaratishning oddiy vositasi bo'lgan gipermatnli ma'lumotlar bazasini berish;
- O'sha momentda paydo bo'lgan (mavjud bo'lgan) gipermatnli ma'lumotlar bazasidan foydalanuvchi interfeys to'g'risidagi tasavvurni tasvirlash (aks ettirish, ko'rsatish) uchun bu vositani yetarlicha qudratli qilib yaratish.

Har qanday gipermatn kitobga o'xshagan bo'ladi va uni turli tarkibiy qismlarga bo'lish mumkin bo'ladi: xususan boblarga, paragraflarga, bo'limlarga, bo'limcha va abzaslarga bo'lsa bo'ladi.

Ana endi dasturiy vositalar yordamida asosiy web sahifalarni yaratishni ko'rib ko'rib chiqaylik.

Web sahifalarni yaratish dasturiy vositalari Web-ishlanmalarni dasturlashsiz tezda yaratish va unda professional ravishda tayyorlangan hujjatlarni nashr etish imkoniyatini beradigan maxsus vosita hisoblanadi. Web sahifalarni yaratish dasturiy vositalari o'ziga xos maxsus interfeysga ega bo'lib, HTML sahifasi bilan ishlash uchun mo'ljallangan instrumentlar, shu jumladan uzoqdagi ko'p marta foydalanish rejimi va WYSIWYG rejimi ham shunday. Dasturiy

vositalar tarkibiga web-sahifalar va HTML–sahifalarni interaktiv tadqiq qilishda ishlatiladigan master va shablonlar kiradi.

Elektron saytlarni yaratish dasturiy vositalari odatda, qandaydir saytning asosiy bosh sahifasini anglatadi va bu sahifalarni yaratuvchi dasturlar ham shu nom bilan ataladi. Dasturlar ishlashda juda oddiy, lekin juda ko'plab ishlarni bajarishga imkon beradi.

Bunday dasturiy vositalar sifatida Web Builder, Namo Web Editor, Web Creator, MS Frontpage, A4DeskPro, Easywebsitepro, Antenna Web Design Studio va boshqa ko'plab dasturlarni keltirib o'tish mumkin. Web sahifalarni to'g'ri ko'rish xususiyatlarini ko'rib chiqish, grafika bilan bog'liq muammolarni, saytni har xil multimediali to'ldirish variantlarini, sahifaning mazmunli qismi va uning yuklash tezligi orasidagi balansni topishga imkoniyat yaratib beradi. Web sahifalarni yaratish dasturiy vositalarida qaror va usullar to'plamini ko'rib chiqishdagi kundalik ishlarimiz ma'lumotlardan foydalanib, sanoat saytlarini bajarish mumkin. Natijada yaratiladigan sahifalarni bezashga bog'lash va u bilan distansion rejimda to'g'ri ish tashkil etish mumkin bo'ladi. Elektron tijorat uchun ham elektron qo'llanma va darsliklar yaratish uchun ham uzluksiz axborotli xavfsiz sahifalarni vositalarini tashkil qilish mumkin. Bu ishlarning barchasi dasturlashsiz olib beriladi, maxsus dasturiy vositalar yordamida olib boriladi.

Endi quyidagi elektron sahifa, qo'llanma va darsliklarni yaratishda foydalaniladigan dasturiy vositalarni qisqacha tavsiflab o'taylik:

"Web-Builder CMS" – zamonaviy yuqori funksiyalarga ega bo'lgan, Internet tarmog'ida boshqarish va intranet tarmog'ida loyihalashtirish uchun mo'ljallangan dinamik va statik saytlarni yaratish uchun mo'ljallangan tizim hisoblanadi. CMS bozorida bugungi kunda juda ko'plab dasturiy vositalar yaratilmoqdaki, ular ichida bu dasturiy vositaning imkoniyatlari juda yuqori baholanmoqda. Murojaat qilish uchun rasmiy sayti: www.WYSIWYGWebBuilder.ru.

Dreamweaver – HTML kodli sahifalarni yaratishda o'ta qulay hisoblangan dasturdir. Albatta o'z kuchi va vazni bilan imkoniyatlari ko'p hisoblangan boshqa dasturlar ham bor. Mana kancha yildirki HTML yaratadigan dasturchilar ikki kurinishda yaratishmokka, biri bloknotli va progressiv-xaqiqiy guruhlar faqat bloknotda yozishadi. Bu bloknotda yozish inson uchun ko'rishga oson bo'lgani uchun yozishadi. Lekin vaqt degan muammoga duch kelishi aniq. Bu esa, minutda bajariladigan ishni soatda bajarilishiga olib keladi. Adobe Dreamweaver – esa, HTML tilini uncha yaxshi bilmaydiganlar uchun ham qulay hisoblanadi. . Murojaat qilish uchun rasmiy sayti: www.Dreamweaver.ru

A4DeskPro – bu dasturiy mahsulot ham internet tarmog'i uchun web sahifalar va saytlarni yaratish, elektron qo'llanma va darsliklarni yaratish uchun mo'ljallangan dasturiy mahsulot, ya'ni vizual redaktorlardan biri hisoblanadi. Dastur 100 dan ortiq o'zining maxsus shablonlariga ega. Murojaat qilish uchun rasmiy sayti: www.a4deskpro.ru.

Namo Web Editor – o'zining unikal shablonlari hamda ichki redaktorlariga ega bo'lgan kichik sahifalarni hamda elektron o'quv materiallarini yaratishga mo'ljallangan dasturiy vosita hisoblanadi. Murojaat qilish uchun rasmiy sayti: www.namowebeditor.ru.

FrontPage – kompleks dastur bo'lib, Web sahifalarni yaratish va tahrirlash uchun ishlatiladi. Front Page express dasturi Internet tarmog'iga yoki Intranet sahifalari uchun yangi korporativ HTML formatidagi hujjatlarni tez va sifatli hosil qilish, ular bilan aloqalarni tekshirib ko'rish hamda ular bilan muloqotlarni cheklashda foydalaniladi.

CoffeeCup Visual Site Designer – ushbu redaktorning ishlash prinsipi boshqa sahifa yaratuvchi dasturlar kabi bo'lib, unda mavjud shablonlar asosida yangi sahifalarni yaratish, filmlarni, rasmlarni, animasiya, turli jadvallarni, kalendar va formalarni qo'shish imkoniyatlari mavjud.

WebSite X5 –dastur versiyasi 2013 yildan ishlab chiqarilgan bo'lib, uni tekin va sotuvdagi variantlari mavjud. WebSite X5 dasturida yaratiladigan Web saytni ketma-ketligi aniq ta'minlanishi lozim bo'ladi. Bu dasturda ham tayyor shablonlardan foydalanish yoki yangi yaratish imkoniyatlari mavjud. WebSite X5 – ko'p funksiyali dastur bo'lib, unga turli ob'ektlarni qo'yish yoki boshqa sahifalarni o'rnatish imkoniyatlari mavjud. Murojaat qilish uchun rasmiy sayti: <http://htmleditors.ru/List3/WebsiteX5.html>

Xara Web Designer - juda yaxshi lekin o'rganishga biroz qiyinroq bo'lgan dasturiy vosita hisoblanadi. Dastur tayyor shablonlar asosida saytlarni yaratish, yoki alohida yangi saytni shakllantirish imkonini beruvchi maxsus redaktoriga ega. Yaratilgan sayt tayyor bo'lganidan keyin html – ga maxsus o'tkaziladi. Murojaat qilish uchun rasmiy sayti: http://htmleditors.ru/List3/Xara_Web_Designer.html

Site Studio - bu dasturiy vosita asosan o'zida mavjud shablonlar asosida sayt yaratish imkonini beradi. Bu dasturda sayt yaratish katta mehnat talab qilmaydi, chunki bu dastur o'rganishga ham, foydalanishga ham juda oson sayt hisoblanadi. Murojaat qilish uchun rasmiy sayti: <http://htmleditors.ru/List3/SiteStudio.html>

Shunday qilib, yuqorida keltirilgan tavsiyalar asosida yaratiladigan sahifalarni tez va oson ravishda yaratish mumkin. Ammo hech qaysi dasturiy vosita tayyor holdagi saytni taqdim etmaydi. Buning uchun dasturiy vosita imkoniyatlarini bilish, harakat va mehnat talab etiladi. Yaratilayotgan sahifa boshqalarnikiga o'xshamasligi, dizayn jihatdan takrorlanmas va original bo'lishi uchun esa shaxsiy g'oyalar va qobiliyatlarni ishga solish lozim bo'ladi.

1.2. Олий таълимда компьютерлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўллари

Фан-техника ютуқлари натижасида юзага келган ўзгаришлар ўқув юртларидаги ўқитиш тизими зиммасига янгича талабларни қўймоқда. Бунинг натижасида ўқув юртларида барча фанларни ўқитишда ҳам замонавий техника воситаларидан, шу жумладан компьютерлардан кенг фойдаланишга катта эътибор қаратилмоқда. Ҳукуматимиз раҳбарияти томонидан олий таълимни ислоҳ қилиш тўғрисидаги бир қатор қарорлар, қонунлар ишлаб чиқилдики, бу ўз навбатида ўқув юртини замонавий техника воситалари билан тўлиқ таъминлашни тақозо этади. Ҳозирги кунда энг замонавий саналган компьютер, компьютер технологияси каби техник воситаларнинг талабга жавоб берадиган комплексларини яратиш асосий талаблардан биридир. “Таълим тўғрисида”ги қонунда кўрсатилгандек, таълим жараёнининг сифати ва замонавийлигини техника воситаларидан унумли фойдаланиб, талабга жавоб берадиган машғулотларни ўтишни белгилайди. Бу жараён дарснинг самарадорлигини оширишга қаратилган бўлиб, компьютер техникасига эга бўлишдек малакани талаб этади. Фан дастурлари талабларидан келиб чиқиб, замонавий дарсларни юқори савияда ўтказишда электрон дарсликлар алоҳида ўрин тутаяди. Бунинг учун эса, ўқитувчи биринчи навбатда компьютер технологиясини мукамал ўзлаштирмоғи зарур.

Ҳаммага маълумки компьютердан фойдаланишни ташкил қилиш учун махсус кўрсатмалар бериш билимига эга бўлмоқ керак. Ушбу кўрсатмалар ёрдамида компьютерга уланган барча қурилмаларнинг ишини бошқариш, улар ўртасида алоқа ўрнатиш, маълум ишларни бажариш мумкин. Бундай фойдаланиш компьютер дастури деб аталади. Бу дастурлар 3 турга бўлинади: фойдаланувчи бевосита ишлаши учун мўлжалланган дастурлар - *амалий дастурлар* дейилади. Компьютер қурилмаларини ишчи ҳолатини назорат қилувчи дастурлар *тизимли дастурлар* дейилади. Компьютер учун янги дастурий тизимни таъминлаш имкониятини берадиган дастурлар *инструментал* дастурлар дейилади.

Компьютер асосида янги мавзунини ўрганишдан мақсад, тил имкониятларидан унумли фойдаланиб, ўқитиш сифати ва тезкорлигини оширишдан иборатдир. Чунончи, Интернетдан фойдаланиш катта аҳамият касб этади. Интернетдан фойдаланар эканмиз, аввало таълим тизимидаги қўллаш мумкин бўлган масофали ўқитиш тизимини алоҳида айтиш лозим. Бунда Интернет орқали маълум масофада турган дарс жараёнини ёки ахборотни тез ва сифатли олиш ёки юбориш амалга оширилади.

Бундан ташқари мультимедиа деб номланувчи шакл ҳам мавжуд бўлиб, у бир пайтнинг ўзида маълум масофадан туриб дарс жараёнида қатнашиш, имконини беради. Компьютер монитори орқали дарс жараёнини кузатиш, саволлар қўйиш ва саволларга жавоб бериш уммкин. Бунинг учун бевосита керакли дастурий таъминотни ташкил қилиш мақсадга мувофиқдир.

Шуни унутмаслик керакки, янги педагогик технологияларни ишлаб чиқиш ва уларни таълимга жорий қилиш билан бир қаторда компьютерли ўқитишни талабалар руҳиятига ва ақлий ривожланишига таъсирини доимо назорат қилиб бориш мақсадга мувофиқдир. Бунда компьютерлардан фойдаланиб ўқитишда ва ўқитиш жараёнини ташкил қилишда қуйидаги жиҳатларга эътибор қаратиш зарур:

1. Ҳар бир талабанинг билиш фоллигини бошқариш
2. Ўқув фаолиятини “Ўқитувчи-компьютер-талаба” тизим кўринишида бошқариш.
3. Талабаларнинг фаолияти ва ўзаро ҳамкорлигини бошқариш.

Дарс жараёнига тайёргарлик кўрганда ушбу жиҳатларга асосий эътибонни қаратиш зарурий шарт ҳисобланади.

Талабалар билан ишлашда компьютерларнинг ўрни бениҳоя муҳим эканлигидан келиб чиқиб, ундан фойдаланишнинг асосий йўналишларини белгилаш мумкин:

- хужжатлашган ахборот (аниқ бир ўқув фани бўйича дарслик, ўқув қўлланма, китоб, газета, журнал, рефератлар, ҳисоботлар, турли мазмундаги иш хужжатлари ва х.к.) ларни Интернетдан қидириш ҳамда улардан нусха олиш, таҳрирлаш;
- талабаларга компьютерга мурожаат этишларида “тил тўсиғи”ни енгиб ўтишга ёрдам берадиган луғатлардан фойдаланиш;
- тармоқли ахборот технологияларини ташкил этиш, яъни телекоммуникацион йўл билан масофадаги ахборот истеъмолчиси билан ахборот ресурсларидан фойдаланиш имконини беради.

Хулоса қилиб айтганда, таълим тизимида компьютерлардан фойдаланиш шакли кун сайин ўзини ишончлироқ намоеън этмоқда. Бунда талаба компьютер орқали ўз билимларини янги ўзлаштирилмаган маълумотлар билан тўлдиришлари мумкин.

1.3. Masalaning qo'yilishi va uning amaliy ahamiyati

Bugungi kunda elektron saytlarni yaratish va foydalanish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Internet tarmog'ida nima kerak bo'lsa, qidirish va topish, undan foydalanish imkoniyatlari mavjud. Lekin o'zbek tilidagi ma'lumotlarni topish va undan foydalanish uchun avval xuddi shu ma'lumotlarni bazasini internet tarmog'ida shakllantirilishi lozim bo'ladi. SHundan kelib chiqib, bitiruv malakaviy ishda keltirilgan Kafedra axborot elektron kutubxonasiga oid web saytni ishlab chiqish (Kasb ta'limi (Informatika va AT kafedrası yo'nalishi misolida)) mavzuni bajarishdan asosiy maqsadimiz ham internet tarmog'ida manbalarni qo'paytirishga o'z xissamizni qo'shish bilan birgalikda, mavzuga oid muammolarni hal qilishdan iborat. Bitiruv malakaviy ishi mavzuda keltirib o'tilgan muammolarni yechishda quyidagi vazifalarni amalga oshiramiz:

- Web sayt yaratish va internet tarmog'ida foydalanish bo'yicha respublikamizda amalga oshirilayotgan ishlar tahlilini amalga oshirish;
- Web saytlarni ishlab chiqish va foydalanish bo'yicha mavjud manbalar tahlilini amalga oshirish;
- Internet tarmog'ida mavjud Web saytlardan o'quv jarayonida foydalanish samaralari tahlil qilish;
- Web sayt yaratish dasturiy vositalari, turlari va muammoga moslarini tanlash va qo'llash bo'yicha Web sayt yaratish tillari va ularning imkoniyatlarini ochib berish;
- Dinamik va statik saytlar yaratishning dasturiy vositalarini tahlil qilish va mavzuga moslarini ajratib olish;
- Xampp server dasturini o'rnatish va imkoniyatlaridan foydalanishni asoslab berish;
- Kafedra axborot elektron kutubxonasiga oid Web sayt ishlab chiqish va qo'llash;
- Kafedra axborot elektron kutubxonasiga oid ma'lumotlarni shakllantirish va strukturaga solish;
- Kafedra axborot elektron kutubxonasiga oid web saytni ishlab chiqish;
- Yaratilgan elektron kutubxonadan foydalanish yo'riqnomasini ishlab chiqish;
- Kafedra axborot elektron kutubxonasiga oid web saytni qo'llash va samaralarini tahlil qilish asosida baholash;
- Xayot faoliyati xavfsizligi bo'yicha kompyuterning haet faoliyati xavfsizligiga ta'siri va uni oldini olish bo'yicha chora tadbirlar ishlab chiqish va tahlil qilish
- Bitiruv malakaviy ishi bo'yicha amalga oshirilgan ishlarni yakuniga yetkazish va xulosalash. SHuningdek, kelgusida tadqiqot ishi bo'yicha amalga oshirish mumkin bo'lgan ishlarni rejalashtirish va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatini keltirib o'tish lozim bo'ladi.

2-bob. Web sayt yaratish dasturiy vositalari, turlari va muammoga moslarini tanlash

2.1. Web sayt yaratish tillari va ularning imkoniyatlari

Barchaga ma'lumki, butunjahon tarmog'idagi veb-sahifalar kundan kunga ko'payib bormoqda. Bu holat O'zbekistonda, ya'ni Uzneta ham jadallik bilan amalga oshmoqda. Kimdir o'z shaxsiy sahifasini yaratsa, kompaniya va firmalar korporativ saytlarini yaratmoqda. Yana kimdir o'z kundaliklarini, ya'ni bloglarini olib boradilar.

Shu bilan birga, yirik portallar faoliyati ham rivojlanmoqda. Bularning hammasi esa biror dasturiy vosita yordamida yaratiladi. Kimdir HTML tilida, kimdir PHP da, yana kimlardir CMS deb ataluvchi tizimlar yordamida veb-saytlarni yaratmoqda. Xo'sh, CMS degani o'zi nima? Bu tizimni nima ekanini tushunish uchun, keling, avvalo, veb-sahifalar qanday yaratilishi haqida bilib olamiz.

1989-yilda Tim Berners-Li tomonidan World Wide Web, ya'ni Bununjahon o'rgimchak to'ri ixtiro qilinganidan boshlab uning har bir foydalanuvchisi oddiy bo'lsa-da, o'z veb-sahifasini yarata olish imkoniyatiga ega bo'ldi. Lekin, buning uchun HTML (Hyper Text Markup Language) tilini bilish shart edi. Turli xil IT-kompaniyalari tomonidan bu ishni osonlashtiruvchi bir qancha dasturiy paketlar, jumladan Adobe Dreamweaver va Microsoft FrontPage kabilar yaratildi. Bunday dasturlardan ba'zilari sayt yaratishning barcha bosqichlarini (HTML-kodni yozishdan bu kodni serverga yuklashgacha) boshqarishni o'z zimmasiga oladi. Shu bilan birga, ko'pgina hollarda (aynan oddiy sahifalarni yaratishda) foydalanuvchi bu kodni bilishi shart bo'lmagan. Sababi bu dasturlarda veb-sahifalarni yaratishning vizual usullaridan foydalanilgan.

HTML-redaktorlarining barcha afzalliklariga qaramay, saytni boshqarish vaqt o'tgani sayin va yangi ma'lumotlar qo'shilishi bilan qiyinlashib boraverdi. Chunki axborot texnologiyalari rivojlanishi bilan veb-saytlar ham rivojlanib bordi. Sayt xaritasini yaratishdek oddiy funksiyani qo'shish uchun ham veb-yaratuvchilar tomonidan ancha-muncha mehnat talab etilar edi. Axir buning uchun barcha ilovalarni ko'rib chiqish, sahifalar orasidagi bog'liqliklarni tekshirish, menyuni yaratish, forumni qo'shish kabi ishlarni bajarish lozim edi. Bu esa doimiy diqqatni va juda ko'p vaqtni talab etardi.

Sayt yangilanishi muammosini, ya'ni yangilanishning avtomatlashtirishini hal qilish maqsadida yirik axborot kompaniyalari, jumladan, Newsweek va Time yangi dasturiy ta'minot yaratish ishlarini boshlashga majbur bo'ladi. Bu dasturiy ta'minotlar kontentni (ma'lumotlarni) boshqarish tizimlari (CMS – Content Management System) deb ataldi.

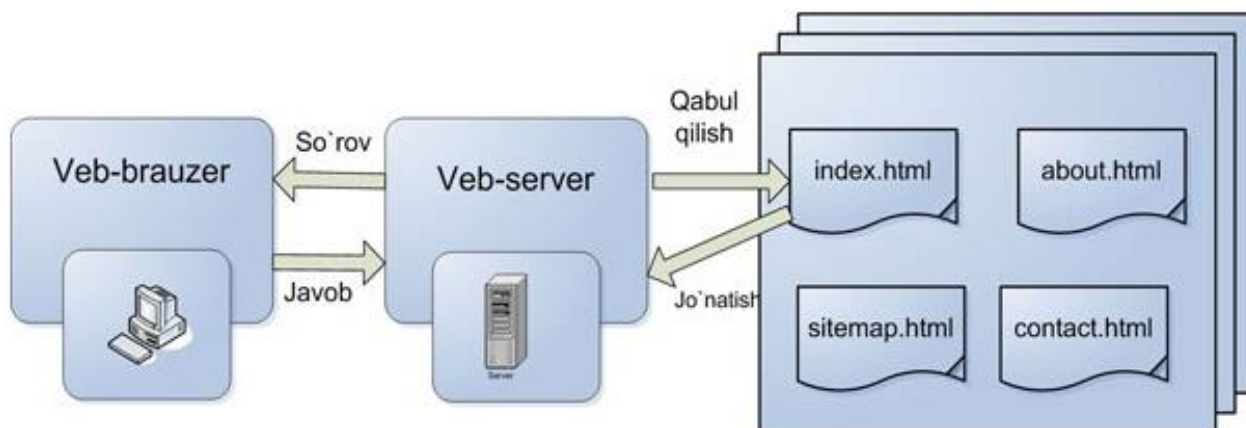
Endi savol tug'ilishi mumkin: oddiy HTML kodida yozilgan sahifa bilan CMS nimasi bilan farq qiladi? Avvalombor, HTML da yozilgan sayt statik holda bo'lsa, zamonaviy saytlar dinamik ko'rinishga ega.

Oddiy sayt qanday prinsip asosida ishlashini ko'rib chiqamiz. Foydalanuvchi biror-bir, masalan, page.html sahifasiga murojaat qildi deylik. Veb-server o'zidagi veb-sahifalar katalogini ko'rib chiqadi va agar page.html bo'lsa, foydalanuvchiga uni ko'rsatadi, aks holda esa – 404-chi xabarni ("Fayl topilmadi") yetkazadi.

Dinamik sayt esa biroz boshqacha ishlaydi. Foydalanuvchi biror sahifaga murojaat qiladi, biroq bu murojaat diskdagi aniq bir faylga emas, balki sayt dvijokiga (agar dvijok PHP tilida yozilgan bo'lsa, odatda bu fayl index.php bo'ladi) qaratilgan bo'ladi. Dvijok foydalanuvchiga kerakli ma'lumotni biror manbadan (masalan, ma'lumotlar bazasi yoki diskdagi fayldan) oladi, uni HTML-sahifaga aylantiradi va veb-serverga uzatadi, u esa o'z navbatida, foydalanuvchi brauzeriga jo'natadi.

Unda yana bir savol tug'iladi: agar bitta faylnigina so'rab, uni brauzerga uzatish mumkin bo'lsa, buncha murakkablashtirishning o'zi nimaga kerak? Shuning uchunki, bu saytni boshqarish qulay bo'lsin. Aytaylik, siz 100 sahifalik (bu unchalik ko'p emas) oddiy sayt yaratdingiz. Ertami-kech siz bu sayt dizaynini, ko'rinishini o'zgartirmoqchi bo'lasiz. U holda esa siz shu 100 sahifani qo'lda o'zgartirib chiqishingizga to'g'ri keladi. Ustiga-ustak, siz avvaliga bu 100 sahifani kompyuteringizdagi lokal

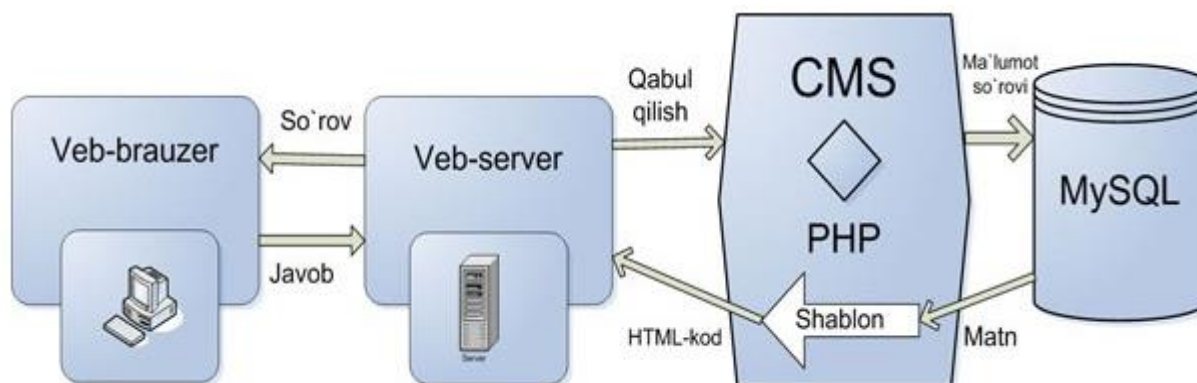
serverga yuklab olishingiz, undan so'ng tahrirlab, kerakli o'zgartirishlarni kiritishingiz va oxirida yana serverga yuklashingiz kerak bo'ladi.

Veb-serverning CMS siz holda qanday ishlashi

Ana endi dinamik sayt qanday ishlashini ko'rib chiqaylik. Asosiy voqea – "HTML-sahifani yaratish". Ya'ni dvijok kontentni – matnli ma'lumotni (u rasm va jadvallar bilan ham bo'lishi mumkin) oladi va uni dizaynga "kiyintiradi". Demak, saytning dizaynini o'zgartirish uchun siz faqatgina tayyor grafik mavzuni o'rnatishingiz yoki bir-ikkita faylni – sayt shabloni fayllarini o'zgartirishingiz kerak.

CMS tizimi sahifalarni dinamik ko'rinishga keltiradi: ular foydalanuvchi sahifani ko'rmoqchi bo'lgandagina amalda yaratiladi. Bu degani, sahifalar foydalanuvchi tomonidan bevosita ko'rilayotganda yangilanishi yoki o'zgartirilishi mumkin.

Veb-serverning CMS bilan qanday ishlashi

CMS afzalliklari

Bu tizimlarning asosiy jihati shundaki, dinamik veb-sahifalarni oson yarata olish va ularni turli xil axborot bilan to'ldirish imkoniyatini berishdir. CMS tizimlari odatda murakkab bo'lib, ular o'z ichiga xabarlarini tarqatish xizmatlari (RSS), forumlar va internet-do'konilarni oladi. Shu bilan birga, ularni o'zgartirish ham oson.

CMS nafaqat saytdagi turli ma'lumotlarni boshqarishni avtomatlashtiradi, balki shu bilan birga, sayt tuzilishining texnik tomonlari bilan tanish bo'lmaganlar, ya'ni yozuvchi va jurnalistlarga saytda o'z materiallarini bevosita foydalanuvchi interfeysi orqali qo'shish imkoniyatini beradi. Shu narsa tushunarli bo'ldiki, endi foydalanuvchilarga saytda o'z materiallarini ko'rish uchun HTML ni ham, saytdagi ma'lumotlar yangilanishining texnologiyasini ham bilishi shart emas.

CMS tizimi, shuningdek, veb-sayt yaratishni turli xil mutaxassislar orasida taqsimlab chiqish imkoniyatini beradi. Shunga ko'ra, veb-dizayner o'z diqqatini saytning ko'rinishiga (dizaynni

mukammallashtirish va shablonlarni o'rnatishga) qaratsa, texnik yo'nalishda bo'lmagan mutaxassislar uni ma'lumotlar (matn, tasvir va animatsiyalar) bilan to'ldirishga harakat qiladi.

Bu ham hammasi emas. Ma'lumki, dvijok – CMS ning bir qismi xolos. U dizayn shabloni asosida sayt ma'lumotlarini chiqarib beradi. Bundan tashqari, CMS da saytdagi ma'lumotlarni boshqarish (ular sayt bo'limlarini va kategoriyalarini yaratishga va ma'lumotlarni ular orasida bo'lib chiqishga imkon beradi) va bu ma'lumotlarni tahrirlash vositalari ham mavjud. Shu bilan birga, foydalanuvchi sayt ma'lumotlari aynan qayerda (ma'lumotlar bazasida, diskda HTML-fayl ko'rinishida yoki umuman tashqi serverda) saqlanayotganini bilishi shart emas.

CMS qo'llanilishi bilan ko'pgina qiyinchiliklar bartaraf etilishi mumkin. Yuqorida misol sifatida ko'rilgan sayt xaritasi ham avtomatik ravishda tuziladi, buning uchun foydalanuvchidan hech qanday mehnat talab etilmaydi. Shu bilan birga, CMS saytdagi qo'shimcha funksiyalarni, masalan, suratlar galereyasi yoki ro'yxatdan o'tish oynasini qo'llash imkonini beradi – shu kabi funksiyalar CMS kengaytmalari orqali amalga oshiriladi. Faqatgina u yoki bu kengaytmani o'rnatish kerak xolos.

CMS ga o'tishning o'ziga xos qiyinchiliklari

Xo'sh, CMS larning shuncha afzalliklari bo'lganda nima uchun barcha sayt egalari Joomla! yoki Drupal kabi CMS larga otishga intilmayapti? Bunga bir qancha sabablarni ko'rsatish mumkin.

Birinchi sabab, inertsia bo'yicha ketish yoki boshqacha aytganda, o'zi bilgan narsaga o'rganib qolish. Inson HTML ni ishlatishga o'rganib qoladi va CMS ga o'tish saytni boshqarishni avtomatlashtirish bo'yicha qancha qulayliklar keltirmasin, biror narsani o'zgartirishni xohlamaydi. HTML dan CMS ga o'tish-yillar ichida amalga oshishi mumkin.

Ikkinchi sabab, mavjud minglab HTML-sahifalarni CMS ma'lumotlar bazasiga moslab o'zgartirish kerak bo'ladi. Aksariyat hollarda buni qo'lda bajarish kerak bo'ladi. Katta sayt uchun bu jarayon ancha ko'p vaqtni oladi, bu esa saytni vaqtinchalik faoliyatining to'xtashiga va balki, kompaniya tomonidan ko'riladigan moliyaviy zararga olib keladi. Albatta, CMS ga o'tish saytni boshqarish bo'yicha ancha vaqt tejalishini hisobga olsa, kelajakda bu o'zini oqlaydi.

Endi, CMS ga o'tishga halaqit beruvchi faqatgina bitta to'siq qoladi – texnik holat. Deyarli barcha zamonaviy CMS ishlashi uchun xostingda PHP interpretatori va MySQL ma'lumotlar bazasi serveri bo'lishi kerak. Besh-olti-yil avval shu kabi funksiyalarni taqdim etuvchi xosting-provayderlar kam edi. Hozirga kelib, vaziyat yaxshi tarafga o'zgardi va PHP hamda MySQL ni qollaydigan xostingni O'zbekistonning o'zida topish qiyinchilik tug'dirmaydi.

2.2. Dinamik va statik saytlar yaratishning dasturiy vositalari

Hozirgi davrga kelib, CMS asosiga qurilgan bir qancha tizimlar yaratilgan. Ularga misol qilib, Drupal, PHP-Nuke, WebDirector, Joomla!, NetCat, Slaed, Microsoft CMS, WordPress, PHPShop kabilarni keltirish mumkin. Bu tizimlarning ba'zilar umuman tekin bo'lsa, ba'zilaridan esa haqqini to'labgina foydalanish mumkin.

CMS ni tanlash bir tomondan oson va jo'ndek ko'rinsada, bu juda jiddiy masala. Internetda ularning turli yo'nalishdagi o'nlab (agar yuzlab bo'lmasa): yuz dollarlab turadiganidan to ochiq kodli bepul turigacha, ma'lum bir sohagagina taalluqlisidan ixtiyoriy murakkablikdagi sayt qurish imkonini beradiganigacha, oson boshqariladiganidan administrator uchun katta qiyinchiliklar keltiradiganigacha turini topishingiz mumkin. Xullas, agar CMS lar bilan ishlash bo'yicha hech qanday tajribangiz bo'lmasa, keraklisini tanlash qiyinlashib ketishi tayin.

Dastlab keling, pullik CMS larni ishlatmaslikka harakat qilamiz. Axir katta pul to'lab, CMS ni ishlatishdan besamara foydalanishga naxojat. Shu yerda bir narsani aytib o'tish kerak: bu bilan o'zimizga qiyin qilamiz. Boshqa tarafdin esa, qanchalik murakkab bo'lsa, shunchalik qiziq bo'lishi aniq, shunday emasmi?

Endi CMS larga yana bir talab qo'yamiz: universallik. Bu degani, biz ishlatmoqchi bo'lgan CMS ixtiyoriy konfiguratsiyadagi kompyuterlarda ham ishlay olishidir. Shuningdek, saytni lokal serverdan haqiqiy serverga ko'chirganimizda yoki bevosita serverning o'zida yaratayotganimizda CMS bilan hech qanday qiyinchiliklar tug'ilmasligi kerak. Bu talabga esa, afsuski, ko'pchilik bepul CMS lar javob bera olmaydi.

Barcha dasturiy ta'minotlarga qo'yiladigan talablardan yana biri – xavfsizlik (axir siz haftalab-oylab yaratgan saytingizni shunchaki qiziqish uchun bir kunda buzishlarini xohlamasangiz kerak?). Shuning uchun CMS larning xavfsizlik darajalari doimiy yangilanib turishi shart.

Natijada, talablarimizga deyarli to'liq javob beradigan quyidagi: PHP Nuke, Drupal, Joomla!, Slaed CMS tizimlarigina qoladi. Endi ana shu CMS larni batafsilroq ko'rib chiqamiz va o'zimizga kerakli ba'zi xulosalar chiqaramiz.

PHP Nuke. Eng birinchi CMS lardan biri bo'lib, afsuski, ancha vaqtlardan buyon yangilanmay kelmoqda. Biroq, uning kodi ko'plab adashlari uchun asos bo'lib xizmat qilmoqda (masalan, DotNetNuke, PostNuke). Bu bir-biriga nom jihatdan yaqin bo'lgan tizimlar foydalanuvchi diqqatiga navbatma-navbat chiqib turadi. Funksionallik jihatidan tizim ancha mukammal bo'lib, uning uchun ko'plab qo'shimcha modullar yaratilgan. Masalan, xabarlar lentasi, forum, maqolalar, so'rovlar tashkil qilish, statistika olib borish va boshqalar. Ammo, saytlarning tuzilishi jihatidan bir xillik kuzatiladi. Shu bilan birga, bu tizim yuklanishi qiyin bo'ladi, ya'ni qo'shimcha modullar sahifa yuklanishini sekinlashtiradi. Bu esa ko'plab foydalanuvchilarga yoqmasligi tayin. Yuklanish nafaqat sahifaga, shuningdek, serverga ham tushadi, bu esa xosting xizmatini taqdim etuvchilarga yoqmaydi. Agar sizni shunday vaziyat qoniqtirsa, aynan shu CMS ni tanlashingiz mumkin. Murojaat qilish uchun rasmiy sayti: www.nukefiles.ru

Drupal. Turli xil o'zgartirishlar orqali o'zimizga moslab olish bo'yicha eng mukammal CMS deb aytish mumkin. Shu yerda shuni aytish kerakki, "Tomchi" (bu tizim nomi ingliz tilidan aynan shunday tarjima qilinadi) aslida, CMS emas, balki "CMS ni tuzuvchi tizim". Uning yordamida siz tayyor bloklardan kerakli CMS ni yig'asiz. Shuni aytish mumkinki, funksionallik va dizayn jihatidan o'zingizni qanoatlantiruvchi CMS ni hosil qilasiz. Standart modullar to'plamiga blog, forum, xabarlar lentasi, fayllarni yuklash, ovoz berish, qidiruv kabilar kiradi. Bunda ko'rinadigan kamchilik bitta: PHP va MySQL ni mukammal bilish lozim. Agar bu qisqartmalarni tushunmagan bo'lsangiz, keyingi CMS ga o'tavering, aks holda esa bu tizimga jiddiyroq e'tibor bering. Rasmiy sayti: www.drupal.org. Texnik yordamni www.drupal.ru saytidan ham olishingiz mumkin.

Slaed CMS. Bugungi kunda ancha ommabop CMS bo'lib, turli xil saytlarda ishlatiladi. Ikki xil varianti mavjud: pullik va tekin (OpenSlaed). Ikkovi ham bitta yadroda qurilgan (bu degani xavfsizlik darajasi bir xil) va faqatgina funksionalligiga ta'sir qiluvchi modullar soni bilan farqlanadi. Bepul

variantida biror mavzudagi nisbatan kichik portalni yaratishingiz mumkin. Ammo, bundan ortig'ini emas. Dizayni ham unchalik katta qiyinchiliklarsiz o'zgartirilishi mumkin. Tizim aslida Rossiyada yaratilgani uchun rus tilidagi yordam (slaed.net) haqida qayg'urmasa ham bo'ladi.

Joomla! Bugungi kunda eng mukammal dvijoklardan biri (agar bepullari ichida eng mukammali bo'lmasa) bo'lib, uning uchun shunchalik ko'p qo'shimcha modullar yaratilganki, ular yordamida o'zingizning saytingizga deyarli ixtiyoriy funktsionallikni berishingiz mumkin. Bu dizaynga ham tegishli bo'lib, uni o'zgartirish uchun ham juda ko'p shablonlar mavjud. Biroq, bu yerda bir kamchilik ham bor: shablonlar tizimi shunday tuzilganki, sahifalarni yaratish va to'ldirish jarayonida sayt bo'limchalari kichik-kichik qismlar bo'lib, ajralib qolishi mumkin. Ya'ni, bu qismlar jadvallar asosida yaratilgan. Bu esa saytingizga o'z shaxsiy ko'rinish berishingizda bir qator noqulayliklar tug'diradi: yuqorida tilga olingan qismchalar kutilmagan joyda chiqib qolib, jahlingizni chiqaradi, shuningdek, ularni yo'qotish uchun vaqtingiz ketadi. Umuman olganda, agar sizni tayyor shablonlar qoniqtirsa (ular esa juda ko'p va xilma-xil), u holda bu tizim sizga juda mos keladi. Agar siz Joomla! ni tanlab o'ziga xos original sayt yaratmoqchi bo'lsangiz o'zingizga terlashingizga to'g'ri keladi. Rasmiy yordam sayti: joomla.org. Shuningdek, ruscha yordamni norasmiy bo'lsada, ancha yaxshi bo'lgan joomlaportal.ru va joom.ru saytlaridan ham olishingiz mumkin.

Shunday qilib, yuqorida keltirilgan tavsiyalar asosida siz o'z saytingizni tez va oson ravishda yaratishingiz mumkin. Ammo hech qaysi CMS sizga tayyor holdagi saytni taqdim etmaydi. Buning uchun sizdan harakat va mehnat talab etiladi. Yaratayotgan saytingiz boshqalarnikiga o'xshamasligi, dizayn jihatdan takrorlanmas va original bo'lishi uchun esa shaxsiy fantaziyangiz va qobiliyatingizni ishga solishingiz kerak.

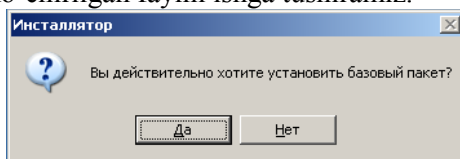
Keltirib o'tilgan dasturiy vositalarni ishlashi uchun xampp yoki denwer ma'lumotlar bazasi bilan ishlovchi tizimni o'rnatib olish va mantiqiy server yaratish imkoniyatiga ega bo'lishimiz lozim. Quyida ushbu tizimlardan birini o'rnatish va ishga tayyorlashni ko'rib o'taylik.

Dastlab operatsion tizimni tayyorlaymiz. Dasturni o'rnatguncha, firewall va antivirusni o'chirib turamiz.

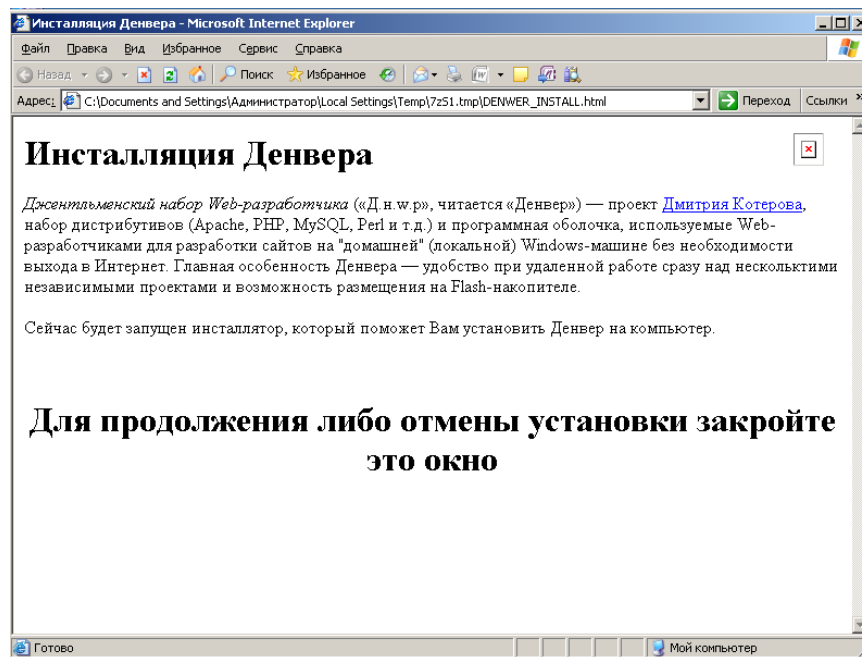
So'ng Brandmaur holatini ham tekshirib qo'yamiz(o'chiq bo'lish tavsiya qilinadi). Agar kompyuter biror proksi server bilan ulangan bo'lsa, buni ham uzib turamiz. Nihoyat so'ngi sozlash, "Vo'polnit" oynasini ochib(windowsQR), "cmd" ni teramiz va localhost va 127.0.0.1 adreslariga ping beramiz.

- 1 Ping localhost
- 2 Ping 127.0.0.1

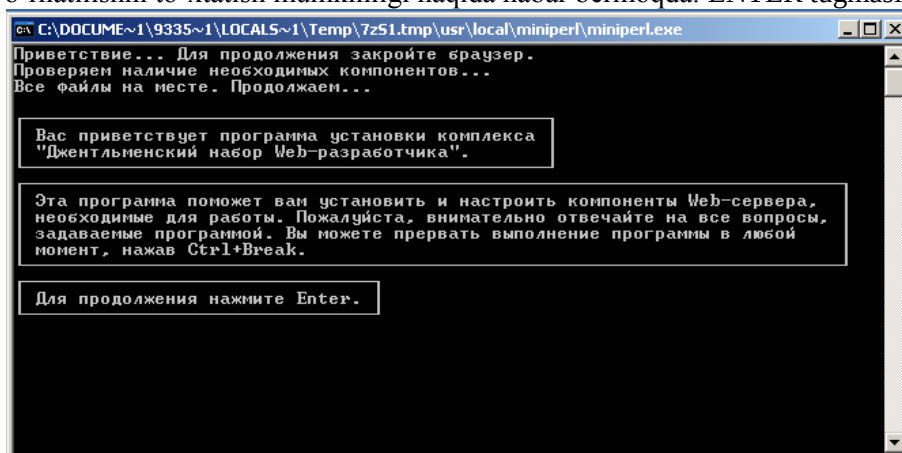
Agar ping o'tsa, demak hammasi joyida. O'rnatishni boshlaymiz. Dastlab distributivni oxirgi versiyasini ko'chirib olamiz va ko'chirilgan faylni ishga tushiramiz.

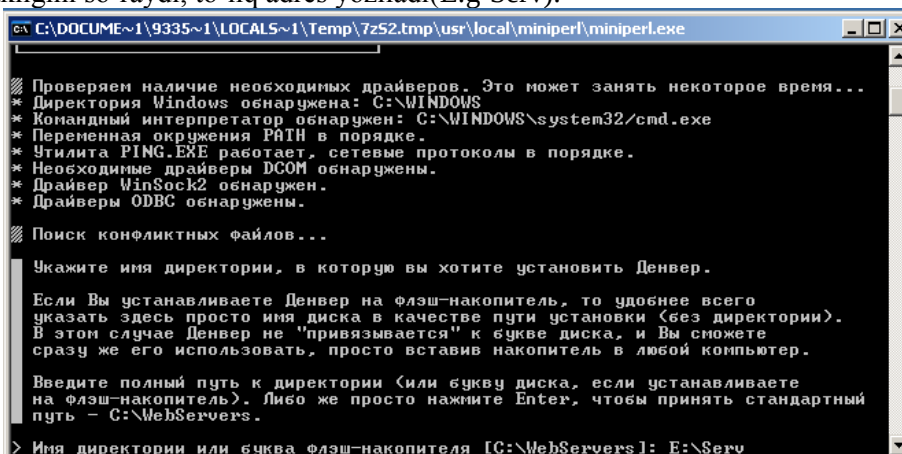
"DA" tugmasini bosib, o'rnatilishni boshlaymiz. Keyin brauzer avtomat ochilib, Denwer to'g'risida ma'lumot chiqadi(vaqtangiz bo'lsa o'qib chiqing). Bu oynani yopamiz.

Keyingi oyna o'rnatilishni to'xtatish mumkinligi haqida habar bermoqda. ENTER tugmasini bosamiz.

So'ng operatsion tizimning dastur uchun mosligi tekshiriladi. Oxirida, veb serverni qaysi adresga o'rnatish kerakligini so'raydi, to'liq adres yoziladi (E:g Serv).

Keyin, direktoriyani tasdiqlash kerakligi so'raladi.

```
C:\DOCUMENT~1\9335~1\LOCALS~1\Temp\7z52.tmp\usr\local\miniperl\miniperl.exe
Копируются файлы, ждите...
Обновляем параметры конфигурации...

Денвер может запускаться в двух режимах:
1. Виртуальный диск создается ПРИ ЗАГРУЗКЕ ОС. Запуск серверов
осуществляется с помощью ярлыка на Рабочем столе. При завершения
работы Денвера виртуальный диск НЕ отключается.
* Этот режим рекомендуется использовать, если вы собираетесь
* использовать виртуальный диск, не запуская серверов (например,
* хотите запускать Perl-скрипты не только из браузера, но и из
* командной строки).
2. При загрузке ОС виртуальный диск НЕ создается. На Рабочем столе
также, как и в п. 1, создаются ярлыки для запуска и останова серверов.
При запуске серверов вначале создается виртуальный диск, после
останова - диск отключается.
* Необходимо помнить, что в этом режиме при неактивном Денвере не
* будет доступа к виртуальному диску (в частности, к Perl).
* Кроме того, некоторые версии Windows не умеют правильно отключать
* виртуальный диск (требуется перезагрузка).

Рекомендуется выбрать вариант 1, потому что он наиболее удобен.
> Введите 1 или 2 [1]: 1
> Создать ярлыки на Рабочем столе для запуска Денвера (y/n)? y_
```

Virtul disk haqida sizga ma'lumot chiqadi. Bu disk avtomat yaratiladi va yaratilgan yangi virtul diskka siz bergan adresdagi papka(E:g\Serv) birlashtiriladi. ENTER

```
C:\DOCUMENT~1\9335~1\LOCALS~1\Temp\7z52.tmp\usr\local\miniperl\miniperl.exe
сразу же его использовать, просто вставив накопитель в любой компьютер.

Введите полный путь к директории (или букву диска, если устанавливаете
на флэш-накопитель). Либо же просто нажмите Enter, чтобы принять стандартный
путь - C:\WebServers.

> Имя директории или буква флэш-накопителя [C:\WebServers]: E:\Serv
> Установить в директорию E:\Serv (y/n)? y
* Директория для инструментария: E:\Serv.

Теперь инсталлятор создаст отдельный виртуальный диск, который необходим
для функционирования всех компонентов системы. Отдельный диск сильно
упрощает работу с Web-инструментарием, позволяя устроить на машине нечто
вроде "маленького Unix".

Виртуальный диск - это просто синоним для одной из директорий на вашем
диске. После того как он будет создан, вся работа с виртуальным диском
будет в действительности происходить с указанной вами папкой. Чтобы
создать диск, необходима утилита subst, входящая в Windows.

Для продолжения нажмите Enter.
```

Yaratiladigan virtual disk uchun harf tanlash kerakligi eslatiladi va sizdan biror harf tanlash kerakligi so'raladi(Z). ENTER

```
C:\DOCUMENT~1\9335~1\LOCALS~1\Temp\7z52.tmp\usr\local\miniperl\miniperl.exe
* Директория для инструментария: E:\Serv.

Теперь инсталлятор создаст отдельный виртуальный диск, который необходим
для функционирования всех компонентов системы. Отдельный диск сильно
упрощает работу с Web-инструментарием, позволяя устроить на машине нечто
вроде "маленького Unix".

Виртуальный диск - это просто синоним для одной из директорий на вашем
диске. После того как он будет создан, вся работа с виртуальным диском
будет в действительности происходить с указанной вами папкой. Чтобы
создать диск, необходима утилита subst, входящая в Windows.

Для продолжения нажмите Enter.

Поиск утилиты subst...
Программа "subst" похожа на subst, пробуем запустить...
* Утилита subst обнаружена.

Определитесь с именем нового диска. Как оптимальный вариант предлагается
диск Z: - маловероятно, что он у вас уже занят. Впрочем, вы можете
ввести и любую другую букву диска, который еще не занят. Указывать
существующие диски запрещено.

> Введите букву будущего виртуального диска [Z]: Z_
```

Fayllar ko'chirilish boshlanishi haqida ma'lumot chiqadi. ENTER

```
C:\DOCUME~1\9335~1\LOCAL5~1\Temp\7z52.tmp\usr\local\miniperl\miniperl.exe

Поиск утилиты subst...
Программа "subst" похожа на subst, пробуем запустить...
* Утилита subst обнаружена.

Определитесь с именем нового диска. Как оптимальный вариант предлагается
диск Z: - маловероятно, что он у вас уже занят. Впрочем, вы можете
ввести и любую другую букву диска, который еще не занят. Указывать
существующие диски запрещено.

> Введите букву будущего виртуального диска [Z]: Z

* Имя виртуального диска: Z.

Тестовый запуск subst...
OK, диск создан, система работает. Тестируем...
* Виртуальный диск создается и отключается без ошибок.

Сейчас будет произведено копирование файлов в директорию
E:\Serv. Для отмены нажмите Ctrl+Break.

Для продолжения нажмите Enter.
```

1 yoki 2 tanlash kerakligi so'raladi. 1 tanlasangiz virtul disk kompyuter yoqilganda paydo bo'ladi, agar 2 tanlasangiz virtul disk qachonki serverni ishga tushirganingizda paydo bo'ladi. Biz uchun 1 yaxshiroq variant(rus tilida shu hodisa tushuntirilib o'tilgan). ENTER

```
C:\DOCUME~1\9335~1\LOCAL5~1\Temp\7z52.tmp\usr\local\miniperl\miniperl.exe

Копируются файлы, ждите...
Обновляем параметры конфигурации...

Денвер может запускаться в двух режимах:
1. Виртуальный диск создается ПРИ ЗАГРУЗКЕ ОС. Запуск серверов
осуществляется с помощью ярлыка на Рабочем столе. При завершения
работы Денвера виртуальный диск НЕ отключается.
* Этот режим рекомендуется использовать, если вы собираетесь
* использовать виртуальный диск, не запуская серверов (например,
* хотите запускать Perl-скрипты не только из браузера, но и из
* командной строки).
2. При загрузке ОС виртуальный диск НЕ создается. На Рабочем столе
также, как и в п. 1, создаются ярлыки для запуска и останова серверов.
При запуске серверов вначале создается виртуальный диск, после
останова - диск отключается.
* Необходимо помнить, что в этом режиме при неактивном Денвере не
* будет доступа к виртуальному диску (в частности, к Perl).
* Кроме того, некоторые версии Windows не умеют правильно отключать
* виртуальный диск (требуется перезагрузка).

Рекомендуется выбрать вариант 1, потому что он наиболее удобен.

> Введите 1 или 2 [1]: 1
```

Ish stolida denwerni boshqaradigan "yarlo`k"lar hosil qilish kerakligi so'raladi(start, stop, restart). Y

```
C:\DOCUME~1\9335~1\LOCAL5~1\Temp\7z52.tmp\usr\local\miniperl\miniperl.exe

Копируются файлы, ждите...
Обновляем параметры конфигурации...

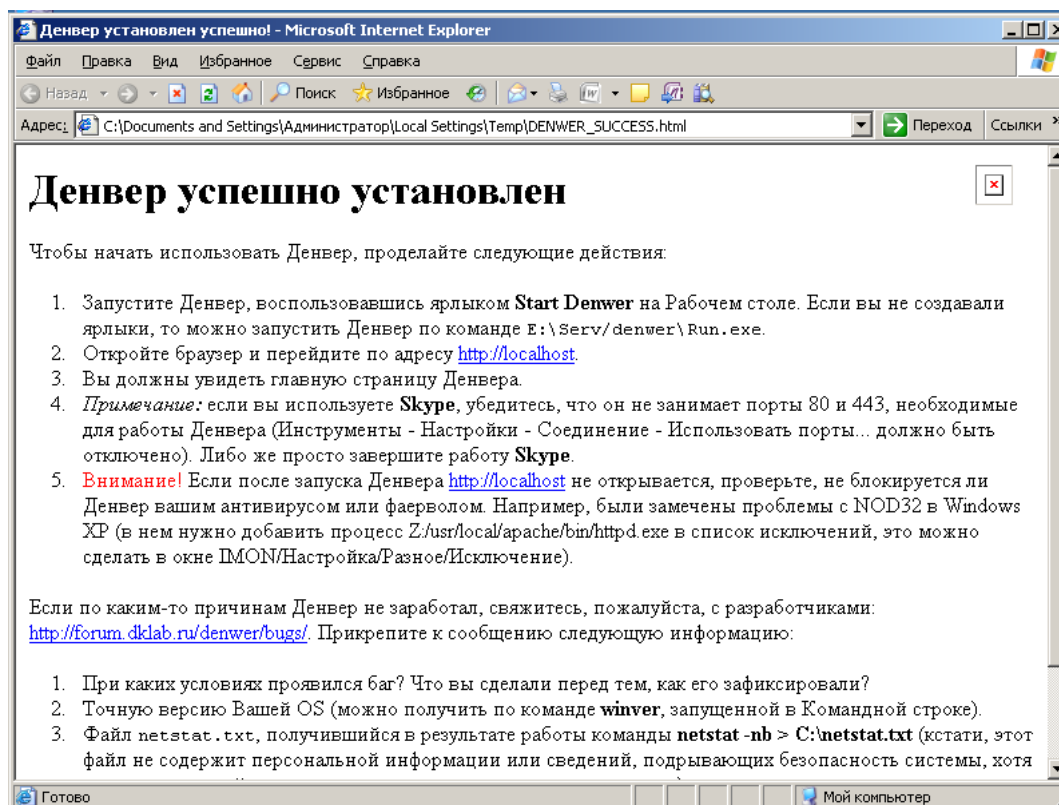
Денвер может запускаться в двух режимах:
1. Виртуальный диск создается ПРИ ЗАГРУЗКЕ ОС. Запуск серверов
осуществляется с помощью ярлыка на Рабочем столе. При завершения
работы Денвера виртуальный диск НЕ отключается.
* Этот режим рекомендуется использовать, если вы собираетесь
* использовать виртуальный диск, не запуская серверов (например,
* хотите запускать Perl-скрипты не только из браузера, но и из
* командной строки).
2. При загрузке ОС виртуальный диск НЕ создается. На Рабочем столе
также, как и в п. 1, создаются ярлыки для запуска и останова серверов.
При запуске серверов вначале создается виртуальный диск, после
останова - диск отключается.
* Необходимо помнить, что в этом режиме при неактивном Денвере не
* будет доступа к виртуальному диску (в частности, к Perl).
* Кроме того, некоторые версии Windows не умеют правильно отключать
* виртуальный диск (требуется перезагрузка).

Рекомендуется выбрать вариант 1, потому что он наиболее удобен.

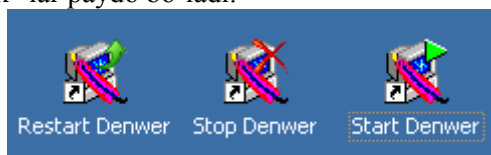
> Введите 1 или 2 [1]: 1

> Создать ярлыки на Рабочем столе для запуска Денвера (y/n)? y
```

Oxirida dastur xatosiz o'rnatganligi haqida ma'lumot chiqadi

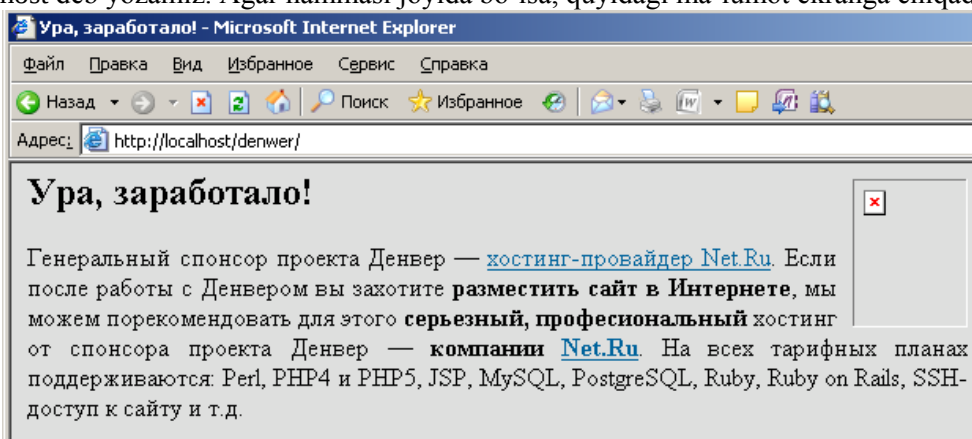

Va ish stolidagi quyidagi “yarlo`k” lar paydo bo`ladi.

Dastur to`g`ri o`rnatilganini tekshiramiz. Uning uchun, ish stolidagi Start Denwer “yarlo`k”ini ishga tushiramiz va barcha xizmatlar(PHP, MySQL, Apache) ishga tushayotganini ko`ramiz.

Undan so`ng biror bir browserni ishga tushirib (Opera, Mozilla, IE, Chrome), adres yoziladigan joyga localhost deb yozamiz. Agar hammasi joyida bo`lsa, quyidagi ma`lumot ekranga chiqadi.

Disklar ro`yxatini qarasangiz, yangi Z nomli disk paydo bo`lganini ko`rishingiz mumkin. Bu disk ichidagi ma`lumotlar, E:g\Serv ichidagi ma`lumotlar bilan bir hil. Ya`ni bu disk adresga link(ko`rsatkich) hisoblanadi.

Denwer kataloglari va dastlabki PHP kod

Bu dastur bilan ishlash uchun, ishchi stolda o`rnatilgandan so`ng hosil bo`lgan “Start Denwer” degan “yarlo`k”ni ishga tushiramiz va sayt uchun kerak bo`ladigan barcha xizmatlarni (PHP, MySQL, Apache) avtomat yoqilishini kuzatamiz.

Shundan so`ng “Z” nomli (o`rnatishda boshqa harf ham bo`lishi mumkin) virtul disk paydo bo`ladi. Bu disk ichida bir necha fayl va papkalar bo`ladi. Bu papkalar Linux operatsion tizimidagi papkalar nomiga o`xshash bo`ladi (etc, usr, tmp,...). Bu bilan avtor Linux operatsion tizimini yuqori qo`ymoqchi bo`lgan bo`lishi ham mumkin. Virtul disk quyidagilardan tashkil topgan bo`ladi.

Denwer

Home

Tmp

Usr

Readme.txt

Bu struktura denwerning barcha versiyasida bir hil standart bo'ladi. Keling bu papkalar va uning ichidagi papkalar bilan tanishib chiqamiz.

- **Denwer** – bu papkada denwer dasturini ishlashini ta'minlovchi xar hil skriptlar, dasturlar, kodlar joylashgan bo'ladi. Ulardan tashqari fayllar uchun rasmlar(ikonkalar), tushuntirish ishlari olib borish uchun txt fayllar ham bo'ladi. Bu papkada biz uchun muhim narsa quyidagi 3 fayldir.

Run.exe – denwerni ishga tushirish(Apache, Mysql serverlarini ishga tushiradi).

Restart.exe – denwerni avtomat tarzda o'chirib, qayta yoqish uchun ishlatiladi.

Stop.exe–denwer ishini to'xtatish.

Bu uchta ishga tushiruvchi fayllarga Link(sso'lka) yaratilib, ish stoliga o'rnatilgan(dastur o'rnatish jarayonida).

- **Home** – asosiy ish papkasi hisoblanadi. Barcha yaratiladigan saytlar kodlar shuni ichida yaratiladi. Buning ichida istalgan papka yaratilib, domen sifatida brouzer adresida chaqirib, yozilgan kodlarning natijasini ko'rish mumkin bo'ladi.
- **Tmp** – o'z ismidan ko'rinib turibdiki, vaqtinchalik fayllarni o'zida saqlaydi.
- **Usr** – bu papkada barcha serverlar(PHP, Apache, MySQL)ning ishga tushiruvchi fayllar(exe fayllar)i saqlanadi. Undan tashqari kerakli kutubxonalar(.dll) ham saqlanadi. Serverlarni sozlovchi fayllar ham shu yerda.
- **Readme.txt** – barcha dasturlarda bo'lgani kabi, dastur haqida to'liqroq ma'lumot berish uchun yaratilgan fayl hisoblanadi.

2.3. Xampp server dasturini o`rnatish va imkoniyatlaridan foydalanish

Veb-server Xampp va Denwer - bu ikkita amalda bir xil dasturlar bo`lib, ularning vazifalari bir xil hisoblanadi. SHuning uchun sayt yaratish jarayonida ulardan birini o`rnatish maqsadga muvofiq bo`ladi. Agar siz na Linux operasion tizimida bo`lsangiz ko`proq Xampp veb-serverlarini o`rnatiladi.

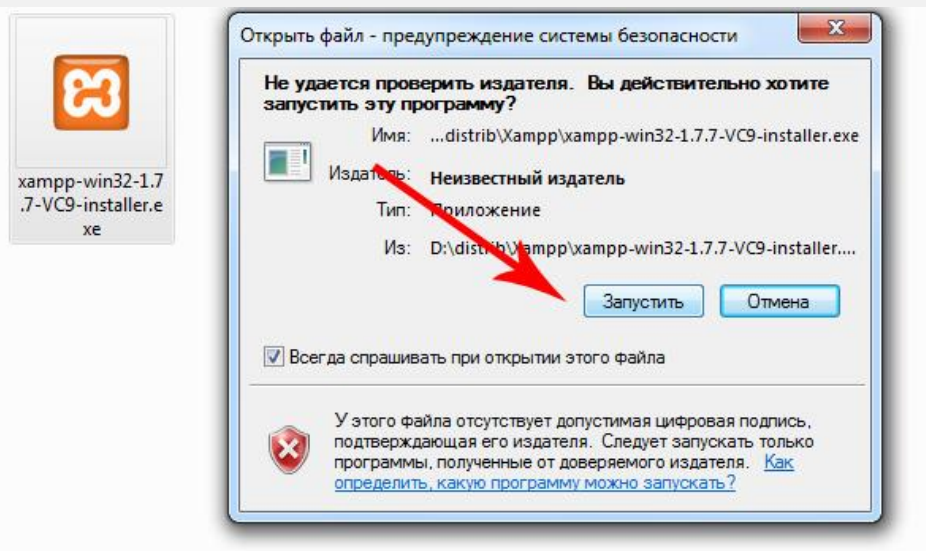
1. Xampp veb-serverini olish imoniyati

<http://sourceforge.net/projects/xampp/files/latest/download>

xampp dasturini yangi versiyalarini quyidagi ishoratdan olish mumkin:
<http://sourceforge.net/projects/xampp/files/latest/download>

2. Xampp dasturini o`rnatish

Tortib olingan yexe fayl ustida sichqoncha tugmasini bosiladi. Ekranda quyidagi ko`rinish hosil bo`ladi:

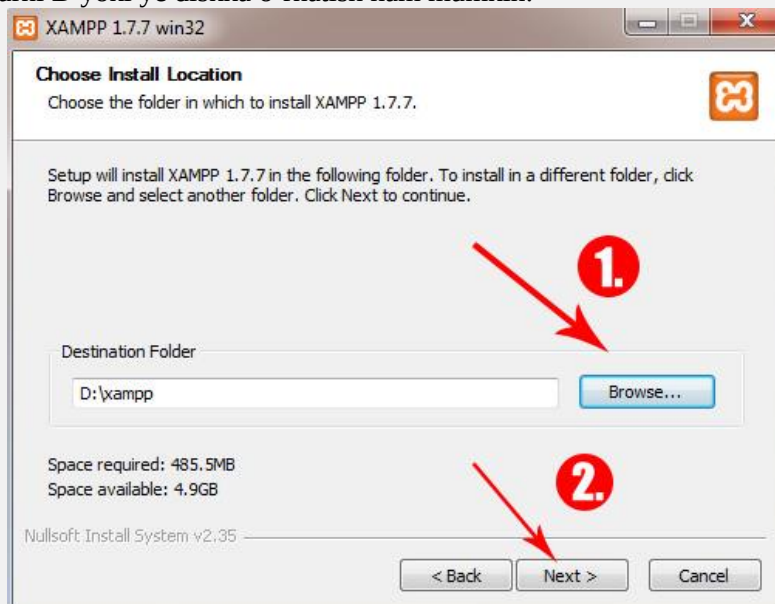
Birinchi oynada o`rnatish jarayoni ingliz tilida beriladi, bu unchalik ahamiyat kasb etmaydi. Keyingi holatlarda esa, doimiy ravishda tasdiqlab borish yetarli bo`ladi.

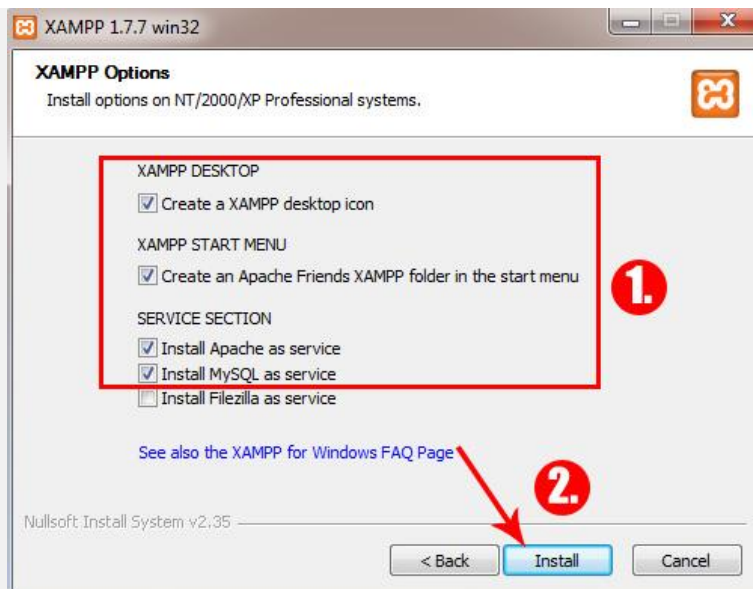
Keyingi oynadan esa, "Next" tugmasini bosiladi.

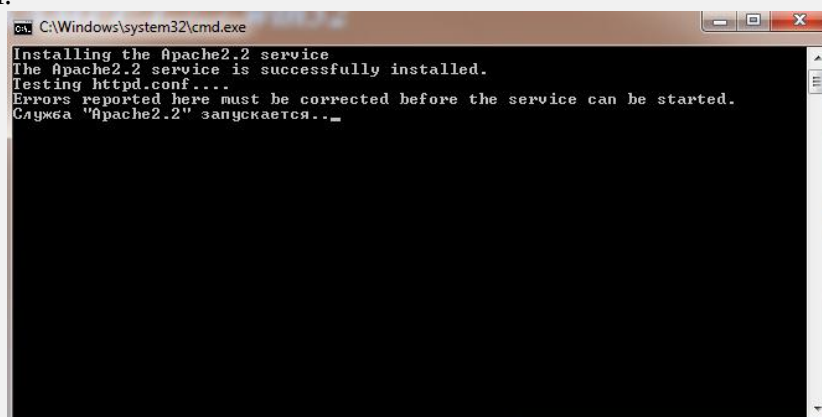
Keyingi hosil bo'ladigan oynada Xampp dasturini o'rnatish lozim bo'lgan papka beriladi. Odatda bu dasturni D yoki ye diskka o'rnatish ham mumkin.

Keyingi hosil bo'ladigan oynadan esa, albatta **Install Apache va Install MySQL** maydonlarini belgilash lozim. Bu koponentlar saytni ishlashida alohida ahamiyat kasb etadi.

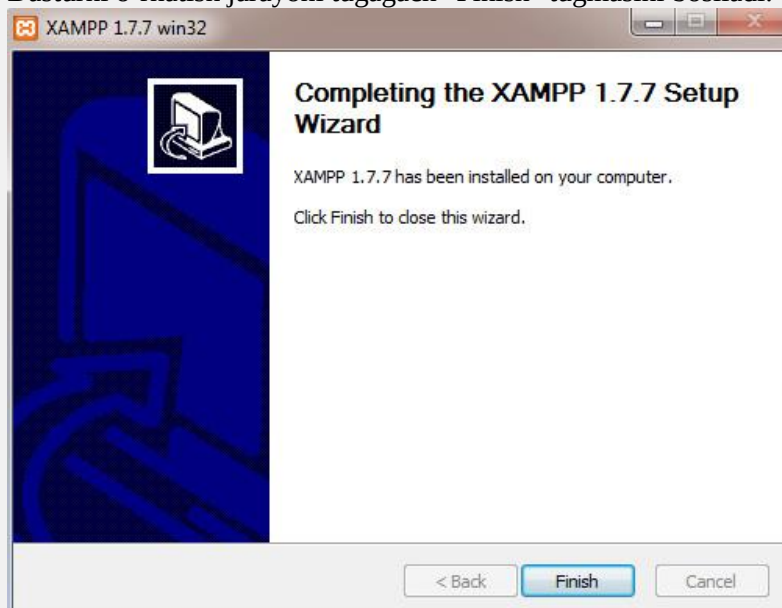

Keyingi oynalarda esa, Apache va MySQL larni ishga tushirilishi bo'yicha ma'lumotlar berib boriladi.

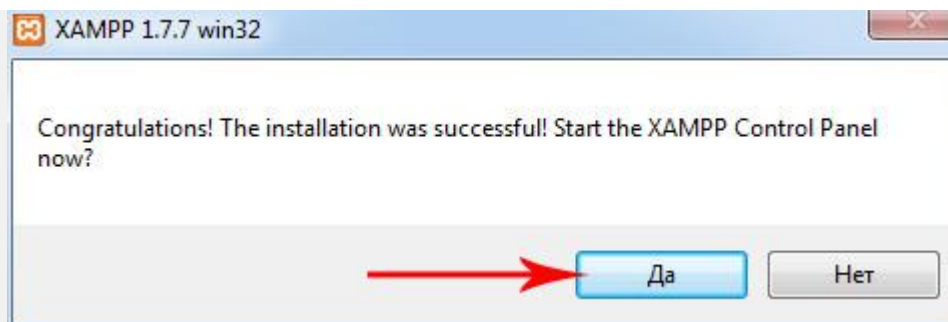

3. Dasturni o'rnatishni yakunlash

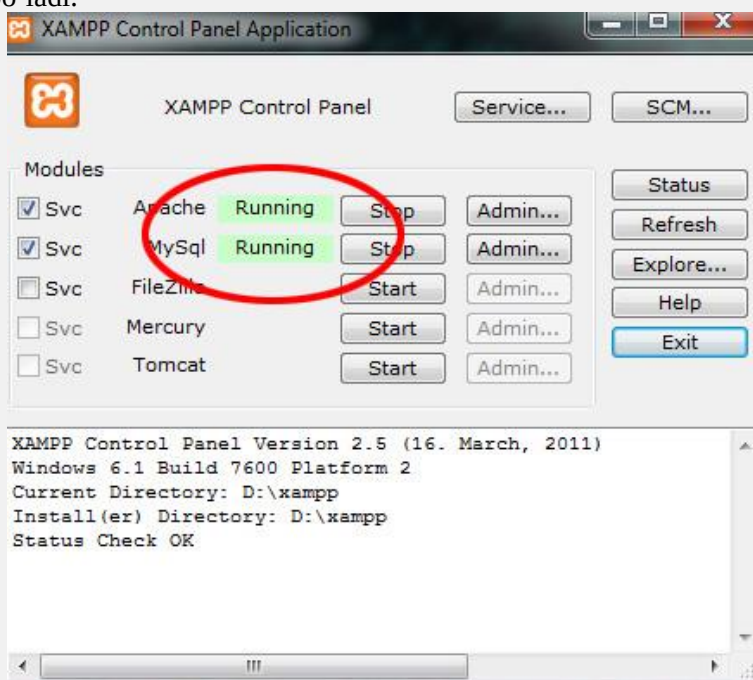
Dasturni o'rnatish jarayoni tugagach "Finish" tugmasini bosiladi.

Xampp dasturini o'rnatib bo'lgach dasturni ishga tushirish bo'yicha taklif beriladi.

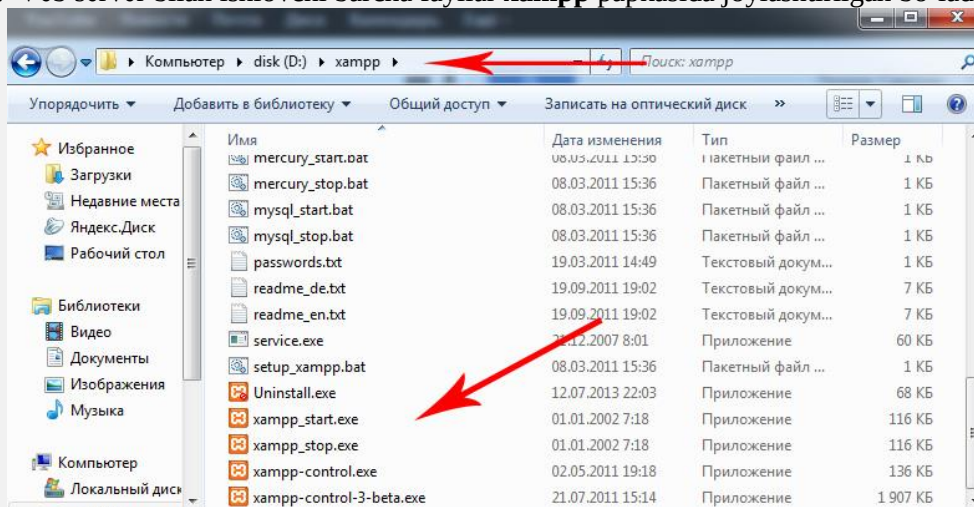

Dastur ishga tushgach Control Panel oynasi paydo bo'ladi. Bu oyna Xampp dasturini paneli hisoblanadi. Agar dastur to'g'ri o'rnatilgan bo'lsa, ekranda Apache va MySQL punktlari paydo bo'ladi. Bu oyna idastur ishga tushganidan so'ng foydalanilmaydi, uni yopib qo'yish ham mumkin. Xampp dasturi panel yopilganida ham ishlayveradi, uni to'xtatish uchun alohida chiqish buyrug'ini berilishi lozim bo'ladi.

4. Xampp dasturini sayt bilan ishlash jarayoni ishlatish

Keyinchalik dasturni tez ishga tushishi uchun **xamp_start.exe** faylini ishgatushirish yetarli bo'ladi. Veb server bilan ishlovchi barcha fayllar **xampp** papkasida joylashtirilgan bo'ladi.

Dasturni to'g'ri ishlayotganligini tekshirish uchun brauzerdan **localhost** buyrug'ini beriladi. Agar brauzer oynasida quyidagi ko'rinish paydo bo'lsa, demak dastur ishlayotganligini bildiradi.

5. Saytlar ombori

YAratiladigan saytlarning barchasi **xampp/htdocs** papkasida saqlanishi talab etiladi.

3-bob. Kafedra axborot elektron kutubxonasiga oid Web sayt ishlab chiqish va qo'llash

3.1. Kafedra axborot elektron kutubxonasiga oid ma'lumotlarni shakllantirish va strukturaga solish

Ҳозирги кунда компьютер дастурларини яратиш, улар асосида илмий масалаларни ҳал этиш ҳамда уларни ишлаб чиқаришга тадбиқ қилиш ривожланган мамлакатларда салмоқли ўрин эгаллайди. Хусусан, ахборот технологиялари соҳасида катта ютуқларга эришаётган чет мамлакатлари каторига АҚШ, Япония, Хисдистон, Хитой ва Россия кабиларни киритиш мумкин.

Ўз навбатида Республикамизда ҳам бу соҳага катта эътибор қаратилмоқда. Бир қатор ривожланган чет давлатлар билан ҳамкорликда қўшма корхоналар барпо этилмоқда. Фан-техника ривожини учун мамлакат бюджетидан катта маблағлар ажратилмоқда.

Юқоридагилардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, айни кунларда бизнинг институтда, хусусан бизнинг “Информатика ва информацион технологиялар” кафедрасида ишлайдиган профессор-ўқитувчилар зиммасига долзарб вазифалар юкланади. Хусусан:

- ахборот технологиялари соҳасида замонавий билимларни эгаллаш ва талабаларга етказиш;
- ахборот технологияларининг тинимсиз ривожланиб бораётганлигини эътиборга олиб, доимий малака ошириб бориш (ўз устида изчил ишлаш);
- замонавий компьютер техникалари ва янги педагогик технологиялардан унумли фойдаланган ҳолда талаб даражасида дарс машғулотларини ўтишга эришиш;
- тегишли фанлар кесимида талабалар учун ўзбек тилида янги адабиётлар яратиш;
- ишлаб чиқариш корхоналари билан ўзаро корпоратив ҳамкорликни йўлга қўйиш, уларнинг илмий ёки амалий масалаларини ўрганиб, улар учун амалий ечимларни таклиф этиш;
- илмий тадқиқотларни янада ривожлантириш, Республика ва чет эл грантларини қўлга киритиш ва сифатли бажариш ва ҳ.к.

Касб таълими (Информатика ва АТ) кафедраси институтнинг навқирон кафедраларидан бири бўлиб, 1993 йилдан буён фаолият кўрсатиб келмоқда. Ҳозирда, кафедра 5111000 - Касб таълими «Информатика ва ахборот технологиялари» бакалавриат йўналиши бўйича бакалаврлар, 5A111000 - Касб таълими магистратура ихтисослиги бўйича магистрлар тайёрлаб келмоқда.

Талабаларнинг мукамал билим олишлари учун кафедрада 22 нафар профессор-ўқитувчилар фаолият кўрсатмоқдалар (6 нафари ўриндош сифатида). Улардан 8 нафари фан номзодлари доцентлардир.

Талабаларни янги ахборот технологиялари ва коммуникациялари бўйича яхши билим олишлари ва улардан дарс жараёнида унумли фойдаланиш учун кафедра тасарруфида 6 та замонавий компьютер техникаси билан жиҳозланган ўқув-тажриба хоналари мавжуд.

Кафедрада қуйидаги фанлар бўйича машғулотлар олиб борилади:

5111000-Касб таълими (Информатика ва АТ) йўналиши бўйича ўтиладиган фанлар рўйхати

1.	Информатика ва ахборот технологиялари
2.	Дискрет математика
3.	Алгоритмик тиллар
4.	Таълимда ахборот технологиялари
5.	Касб таълими методикаси
6.	Дастурлаш технологияси
7.	Маълумотлар тузилмаси ва алгоритмлари
8.	Схемотехника
9.	Ҳисоблаш тизимларида ахборот асослари
10.	Тизимли дастурий таъминот
12.	Математик моделлаштириш
13.	Операцион тизимлар
14.	Ахборот хавфсизлиги
15.	Интеллектуал тизимлар
16.	Тизимли таҳлил асослари
17.	Объектга йўналтирилган дастурлаш тиллари
18.	Метрология, стандартлаштириш ва сертификатлаш
19.	Соҳа тарихи
20.	Web дастурлаш
21.	Компьютер тизимлари ва тармоқлари
22.	РНРда дастурлаш
23.	Амалий математик дастурлар пакети
24.	Мультимедиа тизимлари ва технологиялари
25.	Автоматлаштирилган лойихалаш тизимлари
26.	ЭҲМнинг периферик қурилмалари
27.	Тажриба натижаларини қайта ишлаш
28.	Тасвирларни ишлаш асослари
29.	Визуал дастурлаш тиллари
30.	Ҳисоблаш усуллари
31.	Тизимли дастурлаш тиллари

Халқаро ҳамкорлик ва чет эл билан илмий алоқалар асосида эришилган натижалар. Кафедранинг мос хорижий ОТМлар билан 2014 йилдаги алоқалари тўғрисида конкрет маълумотлар.

Erasmus Mundus CASIA лойихаси доирасида институтдан 5 нафар талаба европада тахсил олди. Улардан:

КТИАТ талабаси Негматов Улуғбек 2013-2014 ўқув йилида Чехия институтида ўз йўналиши бўйича тахсил олиб қайтди.

Erasmus Mundus-TEMUR лойихасида европа иттифоқининг 14 та нуфузли ОТМ билан шартнома имзоланган. Хар иккала дастур ҳам хозирда хужжатларни қабул қилмоқда.

Бош кординатор Анваров Алишер 2014 йил март ойида Анваровнинг таклиф хатиға биноан АҚШ нинг фан ва маданият бўйича элчихона бош мутахассиси Jon Larsen ташриф буюрди ҳамда 10 май куни АҚШ элчиси Jorj Krol Ful Bright таълим дастури бўйича маъруза қилди.

Macthes TEMPUS лойихаси бўйича А.Анваров 2 та халқаро учрашув ўтказди. 2014 йил май Бухорода, 2014 йил Ноябрьда Тошкент фан технологияларини мувофиқлаштириш қомитасида TEMPUS семинарида иштирок этди.

2015 йил январ-феврал ойида А.Анваров рахбарлигида Испаниянинг Лас-Палмас Де Гран Канария университетиға тадқиқот семинариға ташриф буюриш кутилмоқда. Бунда институтимизнинг 11 нафар профессор-ўқитувчиси жалб этилади.

3.2. Kafedra axborot elektron kutubxonasiga oid web saytni ishlab chiqish

Биз аввалги бўлимларда Kafedra axborot elektron kutubxonasiga oid web saytni ishlab chiqish бўйича маълумотларни шакллантириб, уларни маълум бир структурага солиб олдик. Эндиги асосий вазифа мана шу маълумотлар асосида сайт яратиш асосий вазифамиз ҳисобланади.

Бунинг учун кафедрада ўқитиладиган фанлар бўйича структура ташкил қилиб оламиз. Яратиладиган сайтимизни Macromedia Dreamweaver дастурида яратишни бошлаймиз. Дастурни ишга тушириб, 1-саҳифани шаблонини яратиб оламиз. Бу шаблонда келтириладиган фанлар қуйидагилар бўлсин:

▶ Axborot texnologiyalari	
▶ Axborot texnologiyalari	01
▶ ASQA	03
▶ Deshifrator	04
▶ EHM ning pereferik qurilmalari	06
▶ Ekran va Printerlar bilan ishlash	07
▶ Ekspert sistemalar	07
▶ HTAA	08
▶ Paintda ishlash	10
▶ Informatika va AT	11
▶ Kompyuter grafikasi	11
▶ Kompyuter tarmoqlari	
▶ Kompyuter tarmoqlari	01
▶ Ma'lumotlar banki	03
▶ Massivlar	04
▶ Modellashtirish	06
▶ Tasvirlarni qayta ishlash	07

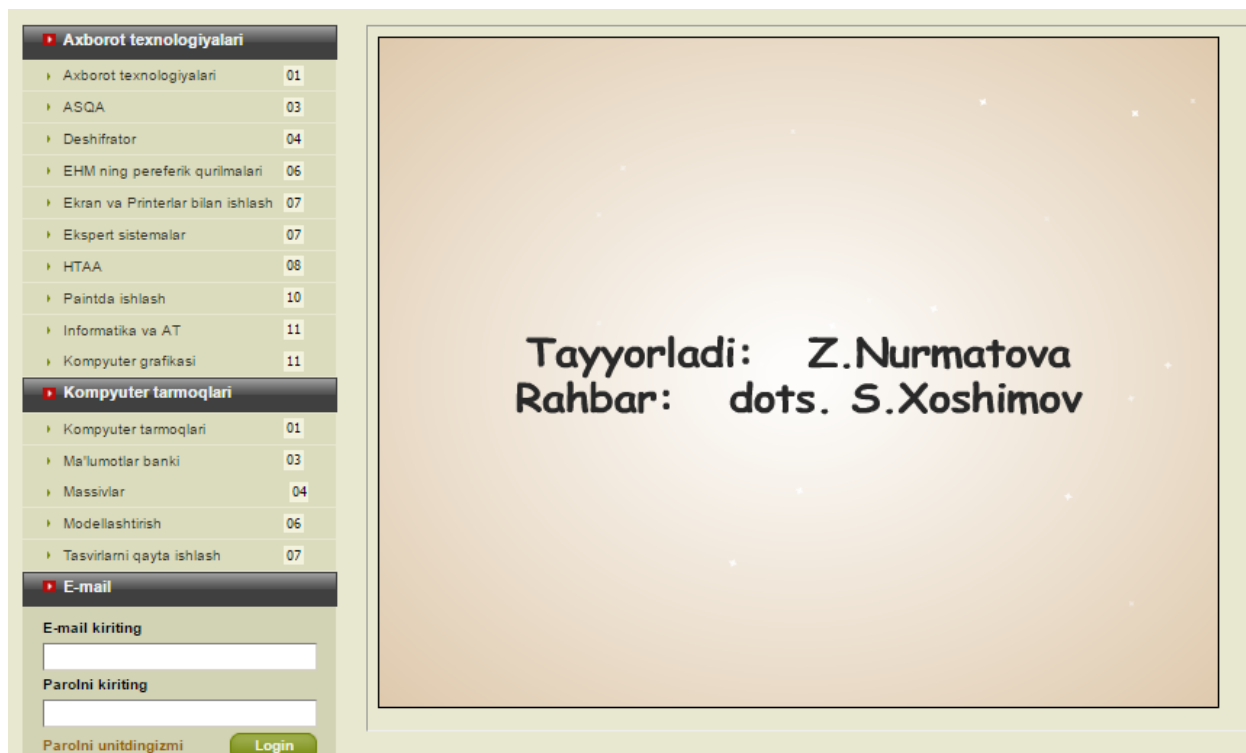
Шунингдек, саҳифани юқори қисмида қуйидаги гиперишоратга эга бўлган фанларни номини шакллантириб оламиз.

Bosh sahifa	Tizimli DT	Visual Basic	IAT	Windows OT	Dasturlash	Paskal tili	Paskal grafikasi	AutoCad	Algoritmlash
-------------	------------	--------------	-----	------------	------------	-------------	------------------	---------	--------------

Яратиладиган сайтни юқори қисмида кичик баннер яратиб оламиз. Бу баннерни кўриниши қуйидагича бўлсин:

Саҳифани асосий ишчи ойнаси ҳам мавжуд бўлиб, бу ерда фанга тегишли маълумотларни кўриш имконияти мавжуд.

Асосий ойнани қуйидагича келтириб ўтиш мумкин:

Энди яратилган сайтни ишга тушириш ва фойдаланиш учун барча гипершоратларни боғлаб чиқилади. Дастурни барча файлларини битта папкада жойланганлигини таъминланиши лозим бўлади.

3.3. Yaratilgan elektron kutubxonadan foydalanish yo`riqnomasini ishlab chiqish

4-bob. Hayot faoliyati xavfsizligi

4.1. Компьютерлар билан ишлаганда техника хавфсизлиги

Кейинги пайтларда юртииз коллежларида укувчиларни назарий методик савиясини такомиллаштириш, кургазмали куроллар ва техника воситалари билан таъминлаш ишларига катта эътибор берилмоқда. Бу эса нафакат укитувчилардан, балки укувчилардан ҳам уз устида ишлашни, янги педагогик технологияни урганишни талаб килмоқда.

Хозирги кунда коллежларда дарс беришда компьютер тармоклари, модем, электрон почта ва телефондан кенг фойдаланилмоқда.

Шундай экан коллежларда информатика фанидан дарс утишда, аввало меҳнат муҳофазаси ва техника хавфсизлигини ташкил этиш лозим. Бунда куйидаги коидаларга укувчилар катъий риоя этишлари лозим:

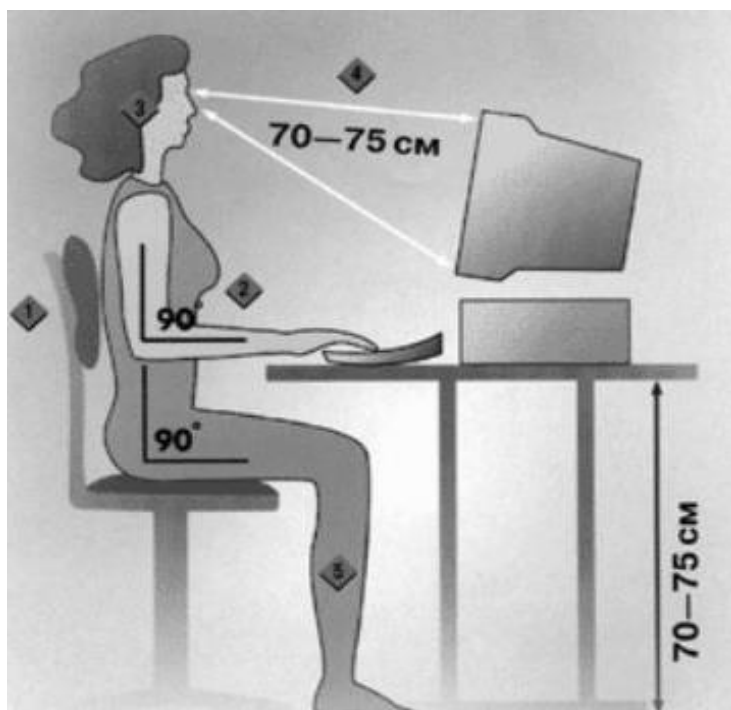
- Укитувчи рухсатисиз курилмаларни манбага улаш ва учириш;
- Манбага уланган ХТ воситаларини каровсиз колдириш;
- Харакатдаги механизмлар (принтер, дисковод, сканер ва хоказолар)га укитувчининг рухсатисиз тегиш;
- Корпуси бузилган ХТ воситалари ёки изоляцияси бузилган утказгичлар билан ишлаш⁴
- Халатсиз ишлаш;
- Хул кул ва нам кийим билан ХТ курилмаларидан фойдаланиш.

Шуни ҳам кушимча килиш мумкинки, компьютер давр мужизасидир, лекин, у бегубор уйинчок эмас. Чунки, сиз 60 Гц частотали узгарувчан электромагнит майдонлиэлектрон кузгу рупарасида турибсиз.

Бу майдонда меъёрдан ортик булишлик бир катор касалликларни келтириб чикаради, жумладан, куз катаракти, рак шишмалари, иммунларни пасайиши ва бошка хилдаги касалликларни келтириб чикариши мумкин.

4.2. Kompyuter bilan ishlagashda operatorning texnika xavfsizligi qoidalari

Displeylar bilan ishlaydigan operatorni ish maromini yo'lga ko'yish mehnat havfsizligini va charchashni kamaytirishni oldini oladi. Ish kuni mobaynida ishchining ishlash qobiliyati birdan o'zining eng katta kiymatiga erisha olmaydi. Operatorning displey bilan ishlaganda ish maromi har 2 soatda yarim soat dam olishi yoki 1 soatda 15 minut dam olib turishi lozim. Bu qisqa-qisqa dam olish ish qobiliyatini yaxshilash va charchashni oldini oladi. Bundan tashqari, operator va mashina o'rtasidagi masofa, shu masofaga binoan ekrandagi yozuvlarni kattaligi, ekran yorokinligi ham shular jumlasidandir. Ko'z va ekran oraligi 60-80 sm, kattaligi esa 3-4 mm, optimal kenglik va balandlik 3:4, belgi orasidagi masofa esa uning bo'yidan 15-20 % bo'lishi kerak.

Operatorning kompyuterda ishlash paytidagi talab.

a

b

Kompyuterda ishlaganda umurtqa pog'onasini to'g'ri (a) va noto'g'ri (b) holati.

4.3. Kompyuter xonalarida stol va stullarning joylashuviga bo'lgan talablar

Kompyuter xonasida stol va stullarga talablar mavjud bo'lib, stol balandligi yerdan 68-77 sm, stullar esa aylanuvchan bo'lishi kerak va orqasida suyanchig'i bo'lishi kerak. Chunki stol stullar o'z gabariti bilan to'g'ri kelmasa foydalanuvchi tezda charchab qoladi. Stol va stullar shunday joylashtirilishi kerakki, ular insonlarga turib yurishga xalaqit bermasligi kerak. Bundan tashqari, operatorlar bemalol har bir operatorlar oldiga borib birga ishlay olishi kerak.

Ish joyining konstruktivligi va elementlarining joylashinuvi (o'tirg'ichlar, axborotning ko'rsatish, boshqarish organlari) antropometrik, fiziologik va psixologik talablarga hamda ishning xarakteriga to'g'ri kelishi kerak.

Shunday konstruksiyalangan ish joyi monitor maydonidan tashqaridagi bajarilishi qiyin bo'lgan operatsiyalarni bajarish imkonini beradi. Axborotning ko'rsatish manbalari bu holda EHM ning displeyi SNiP 2.01.02-85 (5) ga to'g'ri keladi.

Ko'zga tushaётgan nagruzkani kamaytirish uchun displey ergonomika nuqtai nazaridan optimal o'rnatilishi kerak, displeyning tepa burchagi ko'z bilan bir tekislikda bo'lishi kerak, ekrangacha masofa 28-60 sm bo'lishi kerak. Ekraning miltilashi $\text{mil} > 70 \text{ Gs}$ bo'lishi kerak.

Antropometrik mos tushishi operatorning ish boraётgan vaqtda fazoda, kenglikda tananing joylanishi imkoniyati va turli pozani egallashi nazarda tutiladi. Bu masalani hal qilish uchun birinchi navbatda boshqarish pulti asboblari operatorning o'g'i borib yetadigan zona aniqlanadi. Bu mos kelishini ta'minlash qiyinchilik bilan erishiladi, chunki har bir kishining antropometrik ko'rsatkichlari turlicha. O'rta bo'yli kishini qoniqtirgan o'rindiqli, baland e'ki past bo'yli bo'lgan kishiga noqulay bo'lishi mumkin.

Xavfsiz faoliyat ko'rsatish maqsadida inson tanasi o'lchamlari quyidagi holatlarda hisobga olinadi:

- poldan e'ki ish maydonidan, mashinalar ishlashini nazorat qilish, to'g'rilash zonasi, signalizatsiya va nazorat asboblari bo'lgan sathni optimal balandligini o'lchashda;
- balandlikda qo'lda boshqariladigan mashinalar frontini joylashtirishda, ayniqsa avariya organlarining puxta joylashtirishda;
- boshqarish organlarini shakli va o'lchamlarini tanlashda.

Monitordan insonning ko'zigacha bo'lgan optimal masofa. Monitor ko'zdan ozgina pastroqda va 50 sm dan kam bo'lmagan masofada joylashishi kerak. Monitor va ko'z orasidagi masofa 80 sm gacha bo'lishi tavsiya qilinadi, bu masofa kichik bo'lsa insonning ko'zi tez charchaydi. Monitorni dizayni va ranggi o'ziga e'tiborni jalb qilmasligi kerak. SHuning uchun monitorning sirt tomonida har xil reklama e'pishtirgichlar bo'lmasligi kerak. Monitorning ekrani zangori va ko'k ranglarga bo'yalishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. CHunki bu ranglar inson ko'ziga eng yaxshi ranglardan hisoblanadi.

Qisman monitor oldidagi o'tirishda xavfsizlikni va kamfort ish joyini rasional tashkil etish lozim. Foydalanuvchi usul asosiy xavfsizlik vidiomonitor ekran displeydan chiqadi deb bo'lmaydi. Eng kuchli nurlanish odatda manitorni e'ni va orqa tomonidan ham tarqaladi. SHuning uchun foydalanuvchi joyini bir necha kompyuter qarama – qarshi turgan joyda undan ham e'moni orqama – ketin joylashtirishdir. Videomonitor xillari orasidagi tavsiya etiladigan oradagi masofa 2 m dan kam bo'lmasligi va e'ni tomondagi masofa 1,2 m dan kam bo'lmasligi lozim. Kompyuterlar joylashgan xona yetarli darajada keng va doimiy ravishda havosi almashib turishi kerak. Bitta displey uchun minimal standart norma 6m ni, minimal hajm esa 20 m tashkil etishi kerak.

Displey oldida ishlaganda xonani e'ritilishi yaxshi bo'lishi va imkoni boricha tabiiy kunduzgi e'ritilishga yaqin bo'lishi kerak. YOritish uchun displeyga yaqin joylashgan lyuminiscent lampochkalardan foydalanib bo'lmaydi. Bu strobaktik effekt deb aytiladi, displey ekranda ma'lumotni buzilishiga olib keladi.

YOritishni eng maqbul usuli galten nurlanishli manbadir. Amerikalik olimlarning ham foydalanuvchilarga tavsiyasi diqqatga loyiqdir:

- Displey ekraniga yaxshi himoya filtri o'rnatish, to'rlil filtrlardan foydalanmang;
- Ekran o'z sathidan 20 sm pastda va ko'zdan 65 sm masofada bo'lishi kerak (agar shu yaqindan e'ki ko'rsangiz ham displey bilan burningizni uning yaqiniga olib borib ishlamang, hatto burun ham zarar ko'rishi mumkin);
- Ekranni oynaga nisbatan to'g'ri burchak holida o'rnatish;
- Ekranning e'ritish xonasining e'ritishiga teng bo'lishi kerak (taxminan 500-700 lk) e'rqin lyumensent nurdan saqlanish;
- YO'rtin fonda qora harflar oson o'qiladi;
- Har 10 minutda nigohni ekrandan boshqa tomonga oling;
- CHernovikdan ma'lumotni SHKga kiritishda uni ekran yaqinroq joyga qo'ying;
- Ko'zga displey e'ni ishlaganda alohida ko'zoynak lozimligini ko'z doktori bilan gaplashib ko'ring. (masalan perforirovamniy oynak)

Barcha nurlantirishlarni yaxshi yutuvchi ayrim o'simliklar bor. Ular ko'pgina nurlanishlarda ular juda zo'r rivojlanadi. SHuning uchun ko'pgina ofislarda xonani bezash uchun

emas, balki nuralanish kamaytirish uchun xona o`simliklardan foydalanishadi. SHuning uchun ushbu tavsiya kompyuterdan foydalanuvchilar uchun berish mumkin. Umuman xulosa shuki:

- Ekranni lippillashi va yarqirashi, yaqinda èmon ko`rish, asab stresslari va asabiylikka olib keladi.
- Past chastotali maydon nur kasalliklari, stresslar, homiladorlarni buzilishlar bilan o`tishga, reprodukov funksional buzilishga va èmon sharoitli ishlar paydo bo`lishiga olib keladi.
- Elektron maydon hujjatlarini o`zgartirish va rivojlanishni to`xtatishga olib keladi. Bu ko`zning xuristalini xiralashish – katarakta keltirib chiqarish mumkin.

Xulosa

Маълумки, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан мамлакатнинг барча олий таълим муассасаларини ягона ахборот тизимига бирлаштирган корпоратив компьютер тармоғи ташкил этилиб, ривожлантирилмоқда. "Камолот" ёшлар ижтимоий ҳаракати томонидан республикада Интернет тармоғига жамоа бўлиб ўланиш пунктларини ташкил этиш дастури амалга оширилмоқда.

Битирув малакавий ишни бажариш жараёнида келтириб ўтилган фикрлардан кўринадики, Kafedra axborot elektron kutubxonasiga oid web saytni ishlab chiqish (Kasb ta'limi (Informatika va AT kafedrası yo`nalishi misolida))да интерфаол усуллардан фойдаланиш талабаларга катта имкониятларни очиб, билим олишда амалий ёрдам беради.

Битирув малакавий ишида мен, Kafedra axborot elektron kutubxonasiga oid web saytni ishlab chiqish (Kasb ta'limi (Informatika va AT kafedrası yo`nalishi misolida))га ҳаракат қилдим. Масалани ечиш учун битирув малакавий ишида қўйилган муаммоларни ҳал қилиб қуйидаги ишларни амалга оширдим:

- Web sayt yaratish va internet tarmog`ida foydalanish bo`yicha respublikamizda amalga oshirilayotgan ishlar tahlili амалга оширилди
- Web saytlarni ishlab chiqish va foydalanish bo`yicha mavjud manbalar tahlili ишлаб чиқилди
- Internet tarmog`ida mavjud Web saytlardan o`quv jarayonida foydalanish samaralari аниқланди
- Masalaning qo`yilishi va uning amaliy ahamiyati асосланилди
- Web sayt yaratish dasturiy vositalari, turlari va muammoga moslarini tanlash амалга оширилди
- Web sayt yaratish tillari va ularning imkoniyatlari ўргатилди
- Dinamik va statik saytlar yaratishning dasturiy vositalari ўрганилди
- Xampp server dasturini o`rnatish va imkoniyatlaridan foydalanish амалга оширилди
- Kafedra axborot elektron kutubxonasiga oid Web sayt ishlab chiqish va qo`llash амалга оширилди
- Kafedra axborot elektron kutubxonasiga oid ma`lumotlarni shakllantirish va strukturaga solish амалга оширилди
- Kafedra axborot elektron kutubxonasiga oid web saytni ishlab chiqish амалга оширилди
- Yaratilgan elektron kutubxonadan foydalanish yo`riqnomasini ishlab chiqildi
- Kafedra axborot elektron kutubxonasiga oid web saytni qo`llash va samaralarini tahlil qilish амалга оширилди
- Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги бўйича таҳлилий маълумот тайёрлаш амалга оширилди.

Яратилган компьютер моделидан kafedra axborot elektron kutubxonasidan фойдаланувчилар, айниқса, Kasb ta'limi (Informatika va AT kafedrası yo`nalishi талабалари ҳамда хоҳловчи ўрганувчилар, қолаверса, фан ўқитувчиларига ёрдамчи манба сифатида фойдаланишларини тавсия этаман.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ўzbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. Toshkent, 1992 y.
2. Uzbekiston Oliy va urta maxsus ta'lim vazirligi. Uzbekiston Respublikasi xalq ta'limi vazirligi, Uzbekiston Respublikasi Davlat matbuot kumitasi tomonidan yaratilgan «Uzluksiz ta'lim tizimi uchun ukuv adabiyotlarining yangi avlodini yaratish» konsepsiyasi.
3. Ўzbekiston Respublikasi Prezidentining «Sog'lom bola yili» davlat dasturi to'g'risidagi qarori, Toshkent sh., 2014 yil 19 fevral, PQ-2133-son
4. Barkamol avlod — Ўzbekiston taraqqiyotining poydevori.(Ўzbekiston Respublikasining «Ta'lim To'g'risida» va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to'g'risida»gi qonunlar).—T.: «SHark», 1998.—64 b.
5. Karimov I.A. Ўzbekiston buyuk kelajak sari.—Toshkent:«Ўzbekiston»,1998.—528 b.
6. Uzbekiston Respublikasi Prezidentining «Kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot kommunikasiya texnologiyalarini joriy etish tugrisida»gi 2002 yil 31 maydagi konuni.
7. “DataLife Engine (DLE) s nulya Ot A do YA”, 2013, Ukraina, Videokurs, MP4, hajmi: 1.71 Gb
8. Aleksandr Lelyux “Sozdaem sayt na DATALIFE ENGINE”, 2011, Videodarslar
9. Don Djons “**Sozdanie Web-saytov na besplatnom dvijke PHP-NUKE**”,Triumpf, 2005, 304 bet, PDF format, hajmi: 43 mb
10. Baykov Vladimir “Internet - poisk informasii i prodvijenie saytov”, BHV, 2000 g., 288 bet, PDF format, hajmi: 15.94 Mb
11. V. N. Pechnikov “Sozdanie Web-saytov bez postoronney pomohi” , 2006 g., 463 bet, PDF format, hajmi: 47,6 Mb
12. Nikolay Proxorenok “Razrabotka Web-saytov s pomohyu Perl i MySQL”, BXV-Peterburg, 2009 g., djvu format, hajmi: 11,6 Mb
13. Plehev V.V. “Razrabotka saytov i Web-programmirovanie” Ural. gos. ekon. un-ta , 2013 g., .doc format, hajmi: 5,15 mb
14. Klarin M. V. Pedagogicheskaya texnologiya v uchebnom prosesse. M.: Znanie. 1989. – 80s.
15. A.I. Tixonov. «Publikasiya dannox v Internet» Uchebnoe posobie. Moskva Izdatelstvo MEI» 2000
16. A.R. Maraximov, S.I. Raxmonqulova. Internet va undan foydalanish. Toshkent, 2001.
17. V.A. Kaymin, B.S. Kasaev. «Informatika: praktikum na EVM» Uchebnoe posobie. Moskva «Infra – M» 2001.
18. Sayidaxmedov N. Ўqituvchi faoliyatining texnologiyalanuvchanligi. // Xalq ta'limi. 1999. № 5, 80-83b.
19. K. Ishmatov PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA ASOSLARI (Ilg'or pedagogik texnologiyalar) Ўquv qo'llanma Namangan-2003
20. N.Gaybullaev, K.Toshmurodova «Pedagogika» ma'ruzalar matni, Toshkent-2000 yil
21. R.Mavlonova, O.Turaeva, K.Xolikberdiev «Pedagogika» Toshkent «Ukituvchi» 2001 yil
22. Z.K.Ismailova «Pedagogikadan amaliy mashg'ulotlar» Toshkent «Fan» 2001 yil
23. N.I.Makienko «Xunar-Texnika ta'limi bilim yurtlarida pedogigik prosess» «Ukituvchi» nashriyoti Toshkent-1979 yil
24. «Bozor iqtisodiyoti nazariyasi va amaliyoti», akad. S. G'ulomov va M.SHarifxo'jaevlar taxriri ostida., Toshkent « Ўqituvchi » 2000 yil.
25. U.YU.YUldashev, R.R.Bokiev, F.M.Zokirova «Informatika» Toshkent-2002 yil
26. «Iqtisodiyot ilmi asoslari », S. G'ulomov, A. Abdullaev, A. Sotvoldiev, Toshkent, «Moliya», 2002 yil
27. «Bozor iqtisodiyoti nazariyasi va amaliyoti », akad.S. G'ulomov va M. SHarifxo'jaevlar taxriri ostida., Toshkent « Ўqituvchi » 2000 yil.
28. « Iqtisodiyot ilmi asoslari », S. G'ulomov, A. Abdullaev, A. Sotvoldiev, Toshkent, « Moliya », 2002 yil.
29. I.Xolliev, A.Ikromov «Ekologiya» (kasb-xunar kollejlari uchun) Toshkent «Mexnat» - 2001 yil
30. K.YO.YOrmatov va boshqalar. Xayot faoliyati havfsizligi. Ma'ruzalar matnlari, Toshkent, 2000 y.
31. SH.K.Mahmudova. Kasb kasalliklari. T. 1996 y.

1. <http://forum.dle-news.ru/index.php?showtopicq33210>
2. <http://dle-news.ru/demo.html>
3. <http://dle-news.ru/extras/uroki/files/Default.rar>
4. <http://www.denwer.ru/>
5. <http://dle-news.ru/extras/uroki/about.html>
6. <http://camelhost.net/hosting.html>
7. <http://camelhost.net/contacts.html>
8. <https://billing.camelhost.net/manager/billmgr?funcqregister&langqr>
9. **<http://mirknig.com/knigi/programming/1181157489-jenciklopedija-sozdaniya-sajjtov.html>**
10. **<http://mirknig.com/knigi/web/1181124766-sozdanie-web-sajjtov-bez-postoronnejj.html>**

Ilova

1.	Nurmatova Zulayxo Abdulxay qizi	Xoshimov Sobitxon, Kasb ta`limi (Informatika va AT) kafedrası dosenti	Kafedra axborot elektron kutubxonasiga oid web saytni ishlab chiqish (Kasb ta`limi (Informatika va AT kafedrası yo`nalishi misolida))	S.Komilov, NamMPI direktori	ATM
----	---------------------------------------	---	---	-----------------------------------	-----